

Istraživanje predodžbi obitelji u dječjem crtežu

Šango, Anđela

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:215405>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-03**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja - Odsjek za predškolski odgoj
Diplomski studij ranog i predškolskog odgoja

Anđela Šango

Istraživanje predodžbi obitelji u dječjem crtežu

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja – Odsjek

Diplomski studij ranog i predškolskog odgoja

Istraživanje predodžbi obitelji u dječjem crtežu

Diplomski rad

Studentica:

Anđela Šango

Mentor:

Saša Živković

Zadar, 2023.

Ja, Anđela Šango, ovime izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom Istraživanje predodžbi obitelji u dječjem crtežu rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, _____ ožujak, 2023. _____

SAŽETAK

Dijete komunicira s okolinom na različite načine, a jedan je od njih likovni jezik. Likovnim se stvaralaštvom, ponajprije dječjim crtežom, kod djeteta razvijaju kreativnost, mašta te se dijete razvija u raznim područjima. Svaka starost djeteta ima svoje karakteristike i specifičnosti te nije svako dijete jednako likovno razvijeno u istoj dobi, ali svakako je najvažnije da svako dijete prođe određene faze likovnog stvaralaštva, prije ili kasnije. Tako se razlikuju sljedeće faze likovnog razvoja: izražavanje primarnim, a potom i složenim simbolima, intelektualni realizam te, u konačnici vizualni realizam. Kada dijete usavrši neku od faza, prelazi na sljedeću fazu što je vidljivo iz njegovih likovnih uradaka. Dakle, nije važno trajanje svake pojedine faze već je važno da dijete prođe kroz svaku od faza.

Ovaj diplomski rad prikazuje i analizira deset dječjih crteža obitelji nacrtanih crnim flomasterom te deset dječjih crteža najljepšeg dana provedenog s obitelji nacrtanih masnim bojicama (različitih boja) s naglaskom na prikaz ljudskog lika, točnije prikaza obitelji i djeteta. Nakon provedenih analiza tih crteža vidljive su razlike u crtežima djece mlađe i one starije dobi u vidu napredaka u linijama, oblicima i urednosti. Osim toga, dok se neki crteži mogu jednostavno protumačiti, s drugima to nije slučaj. Iako gotovo svi dječji crteži prikazuju pozitivne emocije, u radu je prikazan i jedan koji prikazuje „negativna“ zbivanja u obitelji djevojčice koja ga je nacrtala. Upravo je zato dječji crtež dobar izbor za izražavanje djetetovih osjećaja te otkrivanje eventualnih problema kod njega.

Ključne riječi: dječji crtež, razvojne faze, prikaz ljudskog lika, obitelj i dijete

SUMMARY

RESEARCH OF FAMILY IDEAS IN CHILDREN'S DRAWINGS

The child communicates with the environment in different ways, and one of them is visual language. Creativity and imagination, primarily children's drawing, develop in a child through artistic creation, and the child develops in various areas. Each age of a child has its own characteristics and specifics, and not every child is equally artistically developed at the same age, but it is certainly most important that every child goes through certain stages of artistic creation, sooner or later. Thus, the following stages of artistic development are distinguished: expression with primary and then complex symbols, intellectual realism and, finally, visual realism. When the child perfects one of the stages, he moves on to the next stage, which is evident from his artwork. Therefore, the duration of each individual phase is not important, but it is important that the child goes through each of the phases.

This thesis shows and analyzes ten children's drawings of families drawn with black felt-tip pens and ten children's drawings of the most beautiful day spent with family drawn with crayons (different colors) with an emphasis on the depiction of the human figure, more precisely the portrayal of the family and the child. After the analysis of those drawings, differences in the drawings of younger and older children are visible in the form of progress in lines, shapes and neatness. Additionally, while some drawings can be easily interpreted, others are not. Although almost all children's drawings show positive emotions, the work also shows one that shows "negative" events in the family of the girl who drew it. The girl, unfortunately, is facing the trauma of abuse, which she showed in her drawing, and she wanted to talk a little about it. It is very important for the teacher to talk to the children, monitor and analyze their drawings because they indicate how they feel and what state they are in, which children usually don't want to talk about. This is exactly why a children's drawing is a good choice for expressing the child's feelings and discovering possible problems with him.

Key words: children's drawing, developmental stages, depiction of the human figure, family and the child

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ULOGA LIKOVNE KULTURE U DJEČJEM RAZVOJU.....	2
2.1. Utjecaj na sociološko-emocionalni razvoj	2
2.2. Utjecaj na kognitivni razvoj	5
2.3. Utjecaj na fizički razvoj	6
2.4. Utjecaj na razvoj govora	6
2.5. Utjecaj na razvoj estetskih sposobnosti.....	7
3. RAZVOJ DJEČJE LIKOVNOSTI.....	9
3.1. Faze razvoja dječje likovnosti	9
3.2. Karakteristike dječjeg likovnog izraza	15
4. DJEČJI IZRAZ LIKOVNIM JEZIKOM.....	20
4.1. Boje	21
4.2. Detalji.....	22
4.3. Linije	24
5. DJEČJI CRTEŽ – DIJAGNOSTIČKA SVRHA.....	27
6. ISTRAŽIVANJE PRIKAZA OBITELJI.....	30
6.1. Prikaz istraživanja i aktivnosti u predškolskoj ustanovi.....	30
7. ZAKLJUČAK	47
LITERATURA.....	48
POPIS ILUSTRACIJA.....	50
Popis slika	50
Prilozi	52

1. UVOD

Cilj ovoga diplomskoga rada jest istražiti dosadašnje spoznaje uloge obitelji kroz analizu literature i analizu dječjih crteža nastalih kroz usmjerene aktivnosti. Uz samu kvalitetu crteža, proučavat će se i psihološki te emotivni iskazi djece. Istraživanje će biti vođeno pitanjima na koje sve načine djeca prikazuju obitelj i što sve dječji crtež može otkriti.

Diplomski će se rad sastojati od dva glavna dijela – u prvome će se, kroz proučavanje literature, dati (deskriptivnom metodom) teorijski okvir, a u drugome će se dijelu analizirati dječji crteži nastali na likovnim aktivnostima djece iz zadarskog dječjeg vrtića.

Djeca putem likovnih radova iskazuju svoje trenutno stanje, misli i osjećaje, a upravo njihovim rastom i razvojem nastaje samostalni i složeni likovni izražaj. Osim razvijanja kreativnosti i mašte, likovnim se uratkom dijete razvija i sociološko-emocionalno, kognitivno, fizički i govorno. Prilikom analiziranja svakog dječjeg crteža potrebno je dati naglasak na činjenicu da likovno izražavanje može biti motivacija i pomoć djetetu da svoje probleme iskaže oblikom, linijom ili bojom. Osim što pokazuje pozitivne, dječji crtež pokazuje i negativne strane i događaje. U ovom će se radu prikazati i analizirati primjer dječjeg crteža koji ukazuje na proživljavanje traume uslijed zlostavljanja u obitelji.

2. ULOGA LIKOVNE KULTURE U DJEČJEM RAZVOJU

Dijete može s okolinom komunicirati na razne načine od kojih je jedan likovni jezik. Dječja likovnost napreduje kroz dječji rast i razvoj te dolazi do samostalnog i složenog likovnog izražaja. Škrbina (2013., 71) ističe dječji crtež kao jednostavan način dječjeg likovnog izražaja koji se smatra odrazom „djetetovog emocionalnog života i osobnosti“. Ista autorica navodi kako dječji crtež sadrži elemente namjernog i nenamjernog značenja.

Kroz likovnu kulturu kod djeteta se razvijaju mašta, kreativnost i kritičko razmišljanje, ali likovna kultura pozitivno utječe i na djetetov sociološko-emocionalni, kognitivni, fizički, razvoj govora i estetskih sposobnosti. U suvremeno doba sve je manje moralnih vrijednosti u društvu jer im se pridaje sve manje važnosti. Do navedenog dolazi upravo zbog sve veće težnje razvoju kognitivnih sposobnosti i paralelnom umanjenju vrijednosti emocionalnih procesa u tijeku obrazovanja. Upravo je likovna kultura umjetnost kojom bi se mogla postići ravnoteža između emocionalnih i kognitivnih procesa i tako bi se mogle ostvariti veće moralne vrijednosti u društvu.

2.1. Utjecaj na sociološko-emocionalni razvoj

Pod sociološko-emocionalnim razvojem djeteta podrazumijeva se njegova socijalizacija i stvaranje privrženosti. Zadaće ove vrste razvoja jesu poučavanje djeteta vrijednostima koje uređuju društvo te ponašanja po principu tih propisanih normi. Sljedeći su ciljevi sociološko-emocionalnog razvoja djeteta:

- „preuzimanje odgovornosti za sebe i druge oko sebe,
- stvaranje osjećaja o vlastitom biću i
- ponašanje na prosocijalan način“ (Šarančić, 2014., 93).

Djeca se osjećaju zadovoljno kada sudjeluju na bilo koji način u likovnom stvaralaštvu jer tada osjećaju kao da imaju kontrolu nad materijalima i tehnikom izrade crteža. Iako to odrasli često zaboravljaju, za svako je dijete vrlo važno da neovisno donosi odluke. Naime, dijete stvara nešto slobodno te tako iskazuje vlastite misli i osjećaje, a potrebno je izgraditi svakom djetetu razmišljanje da uvijek iskazuje upravo ono što osjeća te da ima pravo na vlastito mišljenje – to je ključ kvalitetnog odgoja i obrazovanja.

Budući da njihovi likovni uradci bivaju pretežno pozitivno potvrđeni, djeca na taj način grade svoje samopouzdanje koje se, pak, najviše očituje u njihovoj starijoj dobi, i to putem njihove spremnosti da uče iz svojih i tuđih pogrešaka. Formirano samopouzdanje u najvećoj mjeri koristi djeci s poteškoćama u razvoju. Prema Šarančiću (2014) najveći je utjecaj likovne kulture upravo na tu djecu, a benefiti se očituju u odmaku od njihovih zdravstvenih problema, igra, proživljavanje pozitivnih emocija te razvijanja kreativnih i estetskih sposobnosti. „Djeca s teškoćama uključena u likovno-umjetničke programe bolje su radila u grupi, češće završavala zadane zadatke, pokazala bolje stavove prema školi te manje kršila pravila ponašanja“ (Šarančić, 2014., 97).

Likovnom kulturom djeca kod sebe razvijaju sljedeće socijalne vještine:

- izražavanje vlastitih namjera,
- učenje prihvaćanja i davanja konstruktivnih kritika,
- primanja pohvala,
- aktivnog slušanja tuđih ideja,
- razvijanja timskog duha,
- podjele materijala i
- pregovaranja s drugima (Škrbina, 2013).

Tijekom crtanja, djeci raste koncentracija iz razloga što su više usmjereni zadatku. Šarančić (2014) navodi da su, prema istraživanju na satovima likovne kulture polaznici bili više fokusirani i angažirani nego na ostalim satovima. Naime, likovni rad unaprjeđuje vještine opažanja što podrazumijeva „zapažanje odnosa veličina, nijansi boja, detalja, svjetla i sjene“ (Šarančić, 2014., 97).

Vizualnim stvaranjem djeca se uče promatranju, opisivanju, analiziranju te interpretiranju, a stječu i sposobnost lakšeg izražavanja svojih misli i emocija. U prilog činjenici da je likovna kultura puna blagodati idu i situacije iz prakse kada su mnogi roditelji, čija su djeca morala primati pomoć psihologa, spas pronalazili upravo u *art* terapiji.

„Art terapija je oblik ekspresivne psihoterapije koja se ne bavi samo problemima i negativnim aspektima osobe, nego otkrivanjem unutarnjih potencijala, kreativnih resursa, razvojem pozitivnih, jakih strana i vrlina koje joj pomažu da se suoči s problemima, sagleda ih u novom svjetlu, bolje razumije i s njima se nosi na konstruktivniji način“ (Šarančić, S., 2014., 99).

Uz pomoć *art* terapije osoba može ozdraviti i poboljšati kvalitetu svog života jer se njome utječe na razne psihičke probleme kao što su depresija, nervoza i psihoza, ali je dokazano i djelovanje na određene funkcije organizma poput otkucaja srca, tjelesne temperature i tlaka. Osim zdravstvenih, likovna umjetnost donosi i niz ostalih dobrobiti i upravo je zato važno da se razvija kod djece u što ranijoj dobi (Škrbina, 2013).

Slika 1. Likovna aktivnost kod djece vrtićke dobi

Likovne su aktivnosti jako značajne za razvoj i učenje djeteta jer mu pružaju osjećaj radosti, uzbuđenja, zadovoljstva i potiču razvoj kreativnosti, radoznalosti i mašte. Djeca stvaranju putem crtanja, slikanja, oblikovanja (modeliranja), izrezivanja, lijepljenja itd. Zapravo, što više materijala i tehnika rada isprobaju, djeca će se bolje razvijati, i to ne samo emocionalno već i kognitivno.

2.2. Utjecaj na kognitivni razvoj

Kognitivni razvoj djeteta podrazumijeva razvoj njegovih mentalnih procesa poput mišljenja, rasuđivanja, učenja i rješavanja problema. Ovaj razvoj uvjetuje funkcioniranje dječjeg mozga, a uspješnost tog razvoja mjeri se sljedećim ciljevima:

- „sposobnost učenja i rješavanja problema,
- razvoj logičkog razmišljanja te
- razvoj sposobnosti predstavljanja i simboličkog mišljenja“ (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010., 195).

Pod sposobnosti učenja podrazumijeva se sposobnost djeteta da koristi informacije, materijale i sve ostale izvore, ali i da promatra stvari i promjene na njima te postavlja pitanja. Osim toga, djetetu se omogućava da testira rješenja, stečena znanja primjenjuje u nekim novim situacijama te da donosi određene zaključke. Logičkim razmišljanjem dijete skuplja i uspoređuje informacije, a pod razvojem sposobnosti predstavljanja i simboličkog mišljenja podrazumijeva se korištenje različitih materijala. Svojim aktivnostima dijete zapravo „izaziva“ svoj mozak da stvara nove sinapse kojima se jačaju veze. Budući da krajem šeste godine života nastupa odumiranje sinaptičkih veza koje se ne upotrebljavaju, a jačaju one koje se koriste, vrlo je važno upravo u tom razdoblju utjecati na te veze. To je moguće upravo likovnim izražavanjem koje podrazumijeva korištenje različitih materijala, rezanje i lijepljenje papira, osmišljavanje kreativnih ideja, razmišljanje o bojama itd. Osim toga, u likovnom se izražaju svatko izražava na svoj način što je posebno specifično u fazi dovršavanja.

„Umjetnost omogućuje razvoj sposobnosti sagledavanja s različitih perspektiva i procjenjivanje iz različitih gledišta i na taj se način potiče razvoj kreativnog, divergentnog i kritičkog mišljenja“ (Šarančić, 2014., 97).

Upravo iz tog razloga svako dijete koje se bavi likovnim izražavanjem, mnogo je uspješnije u rješavanju različitih problema. Upravo maštom i kreativnošću dijete lakše kasnije uči povijest, matematiku, prirodoslovlje te, kasnije, poduzetništvo. Likovnim se radom poboljšavaju vještine opažanja, i to odnosa veličina, nijansi boja, detalja, svjetla i sjene. Šarančić (2014., 58) navodi da djeca, koja su aktivna u likovnom izražaju bogate svoj rječnik, uče o crti, boji, oblicima i strukturi te produbljuju razdoblja pažnje i koncentracije.

2.3. Utjecaj na fizički razvoj

Fizički razvoj djeteta ima sljedeće oblike:

- razvoj krupne te
- razvoj fine motorike.

Pod krupnom motorikom misli se na korištenje krupnih mišića, razvijanje sposobnosti penjanja, skakanja, trčanja, stabilnosti itd. Fina motorika podrazumijeva korištenje sitnih mišića (šaka), pravilnu upotrebu predmeta kao što su žlice, kistovi i olovke. Iako nisu rijetka mišljenja da se fizički razvoj „jednostavno događa“ i da na njega nije moguće utjecati, to nije istina. Odgajatelji posvećuju jednako vremena fizičkom kao i svim ostalim vrstama razvoja te upravo tako djeca postaju brzo samostalna u raznim aktivnostima koje obavljaju svaki dan. Utjecanjem na fizički pospješuju se druge vrste razvoja, poput sociološko-emocionalnog jer, ukoliko samostalno obavlja određene aktivnosti, tada dijete ima i više samopouzdanja. Osim toga, utjecaj se ogleda i u razvoju govora jer, ukoliko zna pravilno držati olovku, dijete će vrlo vjerojatno početi ranije pisati slova i čitati. Likovnim izražavanjem djeca razvijaju svoju grubu i finu motoriku. Naime, razvijanje grube motorike odvija se velikim pokretima ruku i zahtijeva uključenost ručnih mišića za što se moraju izrađivati veliki potezi prilikom crtanja na papir postavljenom na stalak ili, pak, crtanja na podu. Izgradnja manjih mišića odvija se modeliranjem gline, bojanjem manjih površina, rezanjem papira škarama itd. Uslijed toga se razvija i koordinacija oko-ruka i akomodacija oka što je ključno za mnoge aktivnosti, pa i za oblikovanje slova i razmaka riječi prilikom pisanja. Dakle, za ulogu likovne kulture na fizički razvoj vrlo je važno spomenuti razvoj fine motorike šake i koordinacija oko-ruka te razvoj osjeta opipa i dodira što nije niti manje važno od ostalih vrsta razvoja (Šarančić, 2014).

2.4. Utjecaj na razvoj govora

Kod razvoja govora prati se razumijevanje djece i komunikacija u bilo kojem smislu (riječ, govor i pisanje). Likovni je jezik vrlo značajan iz razloga što dijete likovnim znakovima izražava vlastite osjećaje te ideje. Osim toga, likovni je jezik važan i za komunikaciju djeteta s njegovim vršnjacima i odraslima. S obzirom da je razvoj govora u vezi s drugim domenama razvoja, u direktnoj je vezi i s kognitivnim razvojem djeteta.

„Učestala jezična iskustva i mogućnosti jezične ekspresije u razdoblju od 3. do 5. godine života u izrazito važnoj mjeri pridonose i uvećanju dječjeg vokabulara. Bogat vokabular direktno utječe i na brži i bolji razvoj dječjih sposobnosti čitanja“ (Milić, 2007., 72).

Sadržaj za učenje koji se prezentira vizualnim putem povećava razinu motivacije i na takav način djeca uspješnije uče, a likovnom se umjetnošću iskazuje i kritičko razmišljanje kod djece. Navedeno dokazuje jedna studija u kojoj je dokazano da su djeca školske dobi koja su bila uključena u programe umjetnosti ostvarivala bolje rezultate u kategorijama pismenosti od one koja nisu. Ta su djeca bila naprednija u vidu boljeg fokusa, postavljanja pretpostavki, uspješnije usmene interpretacije umjetničke slike i književnog odlomka (Šarančić, 2014).

Osim govorne likovna umjetnost potiče i vizualnu komunikaciju kojom se kod djeteta razvija:

- sposobnost doživljaja i razumijevanja kompleksnih formi likovne umjetnosti,
- razvoj vlastite vizualne osjetljivosti,
- zapažanje vizualnih poticaja iz okoline,
- razlikovanje vizualnih poruka,
- razvoj sposobnosti doživljavanja ugone preko estetsko vrijednih sadržaja te
- razvoj sposobnosti kreativnog izražaja (Herceg, Rončević i Karlavaris, 2010).

2.5. Utjecaj na razvoj estetskih sposobnosti

Likovnom se umjetnošću utječe na estetsku vrijednost i stavove, a likovnim izražavanjem djeca razvijaju vlastite potencijale, maštovitost, vizualnu osjetljivost, vizualnu inteligenciju i estetsku percepciju korištenjem različitih tehnika i materijala. Kako bi se razvijale estetske sposobnosti kod djece potrebno je utjecati na svim razinama procesa odgoja i obrazovanja. Od svoje najranije dobi djeca pokazuju svoju osjetljivost na različite aspekte umjetničkog djela prilikom čega dobivaju estetsko iskustvo. Naime, svako dijete ima urođen osjećaj za likovnim redom, ali i osjećaj za lijepo i skladno. Razvojem estetskog osjećaja život svake pojedine osobe obogaćuje se, a moguć je samo u kontaktu s kvalitetnim likovnim, glazbenim i književnim djelima (Mendeš i sur., 2012).

Prema Mendešu i suradnicima (2012., 114) „djeca od 3. do 7. godine pokazuju veliku sklonost prema estetskom, slobodnom izražavanju u crtanju, modeliranju, konstruiranju, pjevanju, dramskom predstavljanju“.

Upravo ovim aktivnostima dijete iskazuje vlastito viđenje stvarnosti te dovodi u sklad vlastite potrebe. Sve se te aktivnosti tretiraju kao djetetova nastojanja da zadovolji sve svoje potrebe, želje, interese, uzbuđenja i radosti, a zapravo predstavljaju djetetov način izražavanja i njegova prva stvaralaštva. Svim se tim aktivnostima pomaže da dijete sazrije, uspostavi određeni kontakt sa stvarnim svijetom te da se nauči izražavati.

Slika 2. Likovno izražavanje djece

Prilikom stvaranja likovnog djela nije toliko važno koja sredstva dijete koristi već je važna činjenica da iz tih djela stoji kreativna osoba koja djeluje na ostale osobe. Estetska analiza ovisna je o strukturi umjetničkog izraza, iskustvu promatrača što znači da vrijednost djela ne ovisi samo o autoru već i o doživljaju samog promatrača. Za uspješno razvijanje estetskog osjećaja kod djece je neophodno posjedovanje zainteresiranosti, ali je neophodna i pozitivna usmjerenost odgajatelja prilikom prezentacije sadržaja djeci. Naime, „dijete ima prirodni i urođeni osjećaj za likovni red, a s druge strane naučeni osjećaj za lijepo i estetsko“ (Brajčić i sur., 2009/2011., 112).

3. RAZVOJ DJEČJE LIKOVNOSTI

Belamarić (1987) o razvoju likovnosti napominje kako djeca starosti od dvije do četiri godine u svojim crtežima najčešće koriste linije koje se mogu razlikovati po svojim obilježjima (debljini, dužini i sl.). Ista autorica nadalje navodi kako djeca uglavnom počinju crtati složenije simbole u starosti od četiri do pet godina. S pet i šest godina, prema istoj autorici, djeca uočavaju razlike među stranama predmeta. Naposljetku, crtež djeteta od šest godina pokazuje živost i zanimanje za pokret.

3.2. Faze razvoja dječje likovnosti

Likovni razvoj djeteta u ranoj dobi u vezi je s njegovim spoznajnim procesima, motoričkim razvojem, a ovisi i o tome koliko likovnog materijala dijete koristi. U skladu s istraživanjima, sposobnosti likovnog izražavanja slijede tzv. Piagetove faze spoznajnog razvoja (Starc i sur., 2004).

Najniži stupanj likovnog razvoja predstavlja črčkanje trajanja od (otprilike) prve pa do treće godine djetetova života, a u počecima ta črčkanja ne predstavljaju ništa točno određeno. Potom slijedi stupanj razvoja u kojemu dijete koristi razne oblike i crte koji nešto i predstavljaju (simboli). Tijekom četvrte i pete godine dijete se likovno izražava vrlo bogato i u tom razdoblju počinje stvarati prve sastavljene simbole. Iako s manjkom iskustva, djeca te dobi koriste tlocrt, žive, šarene i kontrastne boje. Tijekom pete i šeste godine djeca sve više crtaju ono što im je poznato o određenim predmetima. Tako, npr. udaljavanje ceste crtaju na način da cestu nacrtaju kao da ide gore, tj. u zrak. U tom se periodu javlja i prekrivanje, a nakon šeste godine djeca crtaju više „otvoreno“. Naime, dijete te dobi prikazuje događaj, a crtež mu je cjelovitiji jer događaje prikazuje u vremenskom redosljedu. Period između druge i sedme godine djetetova života iznimno je značajan za razvoj djeteta jer se upravo tada njegovi tjelesni, motorički i duševni razvoj odvijaju vrlo velikom brzinom. Likovni je razvoj u dječjoj dobi postepen i točno određenog redosljeda. Naime, nema točno određenog vremena kada dijete počne crtati ili kada će točno napredovati u nekoj likovnoj aktivnosti. Svako je dijete individualno i razvija se različito, ali i okolina različito utječe na svako pojedino dijete. Kada dijete usavrši neku od faza, prelazi na sljedeću fazu što je vidljivo iz njegovih likovnih uradaka. Nije važno koliko pojedina faza traje već je važno da dijete prođe kroz sve te faze (Horvat i Magajna, 1987).

Prema autorima Grgurić i Jakubin (1996), faze razvoja dječje likovnosti su sljedeće:

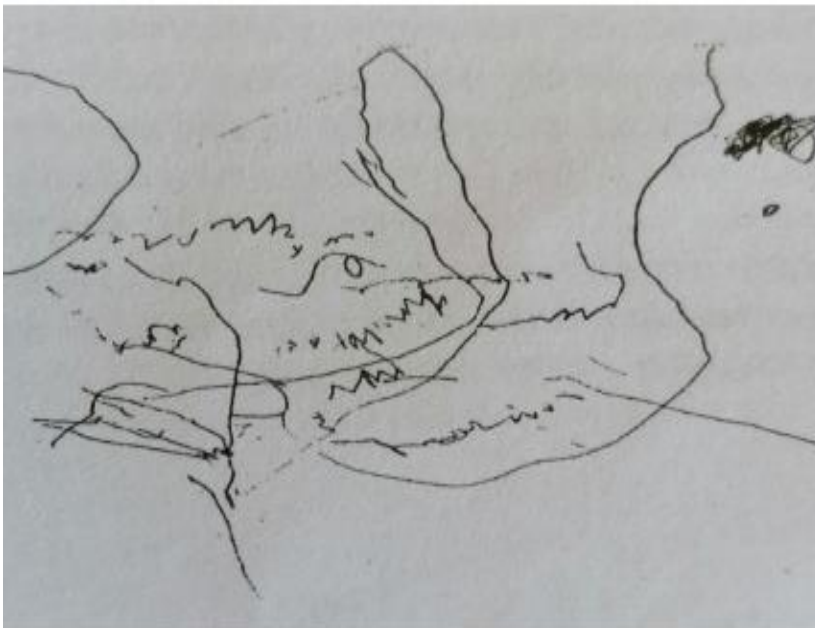
1. faza izražavanja primarnim simbolima,
2. faza izražavanja složenim simbolima,
3. faza intelektualnog realizma te
4. faza vizualnog realizma.

U ovoj se prvoj fazi razlikuju dvije podfaze:

- nesređen (slučajni) likovni izraz te
- kontrolirano risanje (Grgurić i Jakubin, 1996).

„Nesređen (slučajni) likovni izraz kreće oko prve i traje do druge ili treće godine“ (Grgurić i Jakubin, 1996., 57).

Slika 3. Slučajni likovni izraz (izradilo dijete u dobi od 2 godine)

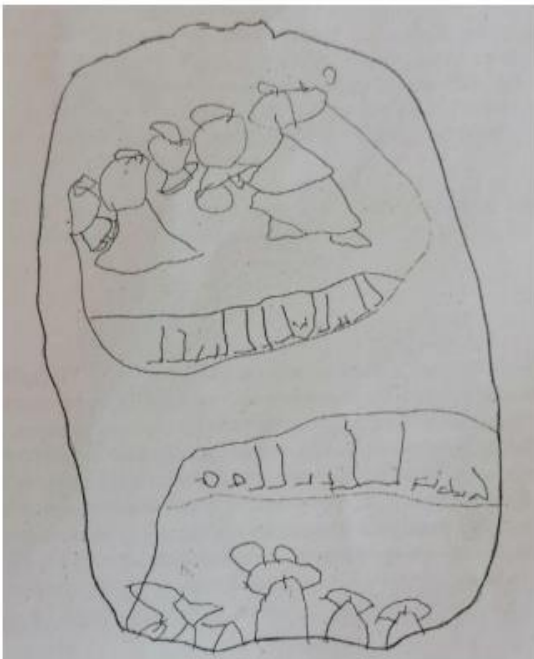

Ovu podfazu obilježava djetetov prvi susret s olovkom koji treba biti zanimljiv i predstaviti se djetetu preko igre. Igram se stvaraju jednostavni oblici te se angažiraju sve perceptivni organi djeteta. Upotreba svih osjetila jako je značajna iz razloga što dijete gledanjem, dodirivanjem i njušenjem upoznaje svijet oko sebe.

U ovoj fazi dijete drži olovku vrlo grčevito i pri tome ne pomiče samo zglob već cijelu podlakticu. Dijete nije u mogućnosti kontrolirati linija koje crta i olovku podiže s papira tek onda kada dođe do kraja pokreta. S vremenom je dječji zglob više pokretan i dijete može izvoditi manje lukove, ali još uvijek ne pokreće prste. Motive djetetovih crteža u ovoj fazi nije jednostavno prepoznati, a najčešće se radi o linijama na papiru. Iako dijete u ovoj fazi otkriva značenje svog crteža, i dalje nema dovoljno koncentracije pa njegovo crtanje traje vrlo kratko. Sljedeća je podfaza kontrolirano risanje u kojemu dijete pridržava papir dok crta, a olovku drži gotovo kao i odrasli. „Ruka se okreće oko ramenog zgloba, a finiji pokreti vrše se iz lakta i prstiju i tako prve kružnice ukazuju na organizaciju razvitka motorike“ (Grgurić i Jakubin, 1996., 39).

U ovoj fazi počinje imenovanje predmeta koje dijete crta i to znači da počinje razumijevati odnose među linijama i objektima iz okoline. Navedeno se ostvaruje u skladu s razvijanjem mišljenja kod djeteta jer, kontroliranjem linija, pokušava nacrtati predmet kojega se sjeća. Nakon što napuni tri godine života dijete (najčešće) imenuje svoj crtež koji odraslima možda nije baš razumljiv. Upravo se zato dijete treba pitati što njegov crtež prikazuje. Slika 4. prikazuje crtež djeteta staroga tri i pol godine, a prikazuje garderobu (kapute i cipele).

Slika 4. Kontrolirano risanje (izradilo dijete u dobi od 3,5 godine)

Prvi oblik koji dijete nacrtaja jest krug i, paralelno s time, prikazuje čovjeka. Pretežno svako dijete na isti (ili vrlo sličan) način crta ljudski lik jednako što je prikazano na slici 5.

Slika 5. Prvi djetetov crtež čovjeka (izradilo dijete u dobi od 3,5 godine)

Iz slike 5. može se vidjeti da djeca crtaju glavu u obliku kruga, a noge kao linije. Iako odrasli često nastoje ispraviti crteže djece, to nije dobro jer svako dijete uči i spoznaje. Ukoliko se djetetu pokazuje nezadovoljstvo ili se ispravljaju njegovi crteži, dijete će najvjerojatnije početi izbjegavati likovne aktivnosti (Grgurić i Jakubin, 1996).

U drugoj fazi likovnog izražavanja, koja traje od treće i traje do pete ili šeste godine, dijete se počinje izražavati složenijim simbolima. Osim toga, dijete počinje imenovati svoje crteže jer mu je tada već razvijena misaona slika o tome što crta.

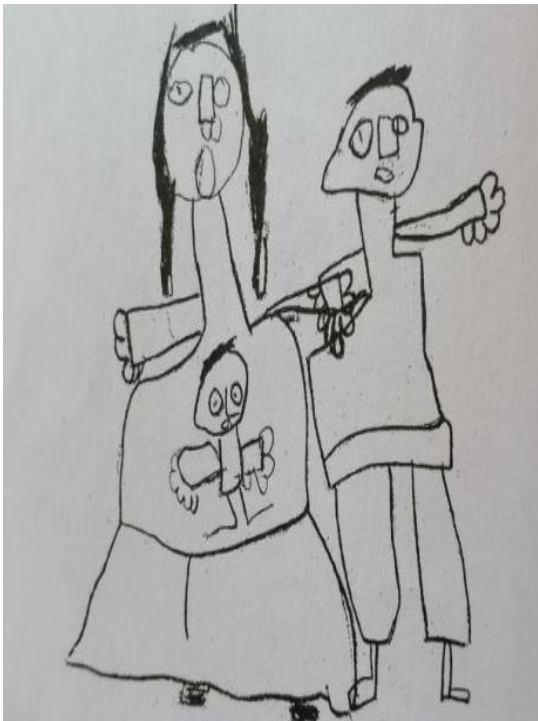
Slika 6. Dječji crtež kuća i ulice (izradilo dijete u dobi od 4 godine)

U ovoj je fazi djetetu nadraže crtati čovjeka kojega usavršava raznim detaljima te počinje s prikazom očiju, ušiju, nosa, kose i udova. Dok neka djeca crtaju tijela u obliku kruga, druga ih crtaju u obliku trokuta ili pravokutnika. U ovoj dobi djeca crtaju ruke i noge kao linije, a kasnije dobivaju određenu debljinu. „U ovoj fazi djeca mogu prikazati ruke s većim brojem najčešće dugačkih prstiju zbog emocionalnog pristupa prema osobi naglašenih radnih sposobnosti ili zbog nepoznavanja brojeva“ (Herceg i sur., 2010., 53).

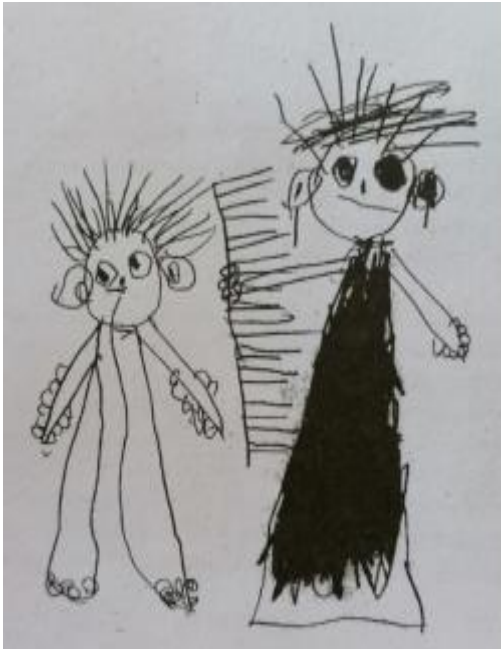
Tek u dobi od pet i šest godina dijete počinje crtati liniju koja odvaja tlo i nebo.

Slika 7. Crtež tate i trudne mame (izradilo dijete u dobi od 4 godine)

Slika 7. prikazuje crtež četverogodišnjeg djeteta koje je prikazalo svoju majku (koja nosi bebu u trbuhu) i oca. Dakle, vidljivo je da dijete u toj dobi već prikazuje oči, uši, nos, usta te udove. Osim toga, dijete ima smisao za „širinu“, tj. u ovom slučaju debljinu jer mamu koja je trudna crta širom. Sljedeća slika prikazuje crtež djevojčice i mame s češljem koji je izradilo dijete od 4,5 godine.

Slika 8. Crtež mame i djevojčice s češljem (izradilo dijete u dobi od 4,5 godine)

Likovnim sredstvima djeca komuniciraju sami sa sobom i sa svojim vršnjacima. Naime, djeca nerijetko razgovaraju sami sa sobom dok slikaju i moguće je da na taj način prikazuju percepciju samih sebe, a ne drugih. Djeca često prikazuju i stvari koje ga okružuju, i to ne samo onih vizualnih. Dok u primarnoj fazi djeca odabiru nasumično, ovu fazu karakterizira složenije korištenje boje. Prvenstveno vrše odabir na način da koriste najdražu i stoga neke predmete crtaju na temelju slobodnog izbora boje. Budući da je boja likovni element, nužno je djecu učiti o bojama i davati im mnoštvo boja kako bi mogli eksperimentirati. Djeca prvo razumiju odnose među kontrastnih boja, a zatim tonske vrijednosti (Grgurić i Jakubin, 1996).

U razdoblju od 5. do 11. godine dijete se nalazi u tzv. fazi intelektualnog realizma i za njega je svojstven razvoj socijalizacije. U ovom razdoblju dijete kreće u školu i upoznaje svoje vršnjake, ali i prelazi u višu razinu likovnog razvoja. Iako je za dijete u toj dobi karakterističan razvoj apstraktnog mišljenja i bogaćenje fonda riječi, i dalje je aktualna mašta. U ovoj se fazi kod djeteta njegov motorički razvoj odvija iznimno brzo i dijete kombinira tanke i meke crte. Koju će boju odabrati ovisi isključivo o njegovu raspoloženju i stoga se iz crteža može procijeniti emocionalno stanje djeteta. „Učenike se u ovoj fazi postupno usmjeruje prema uočavanju lokalnih boja i njihovih kromatskih i tonskih vrijednosti, npr.: crveno kao jabuka, crveno kao cikla, kao šipak ili žuto kao limun, kao kruška, kao dinja itd.“ (Grgurić i Jakubin, 1996., 68).

Slika 9. Crtež čovjeka i ptica (izradilo dijete u dobi od 5 godina)

Za ovu je fazu karakterističan realan prikaz objekata te crteži s mnogo više detalja. Umjesto spontanog plošnog izraza u ovoj je fazi zastupljeno svjesno istraživanje svjetla i sjene. Time djeca pri kraju ovog perioda postaju „odrasli“ u likovnom izražaju i prestaje „pravi“ spontani dječji izraz (Grgurić i Jakubin, 1996).

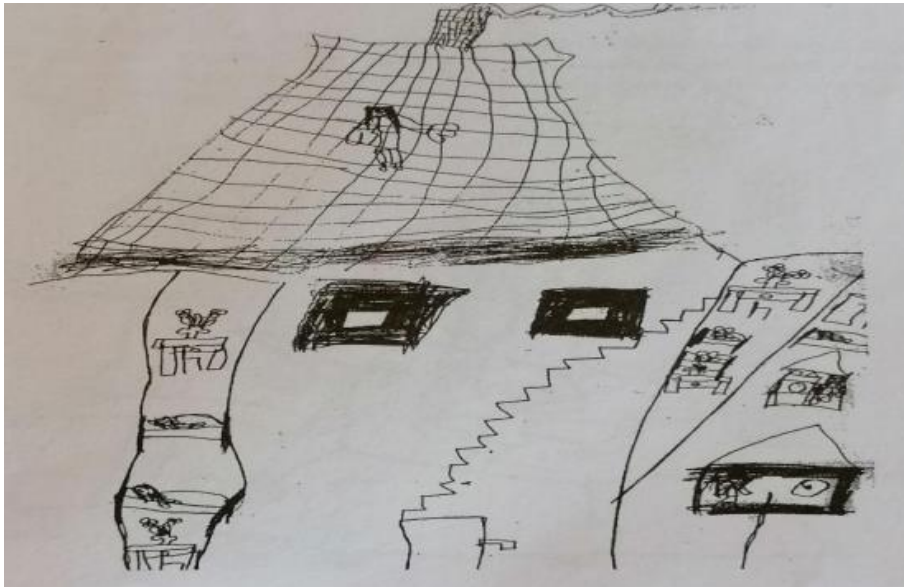
3.2. Karakteristike dječjeg likovnog izraza

Dječji likovni izraz je specifičan, i to po sljedećem:

- „transparentnosti prikaza (Röntgenski prikaz),
- prikazu akcije u fazama kretanja (vremenska dimenzija),
- emocijskoj proporciji,
- prevaljivanju oblika,
- rasklapanju oblika,
- vertikalnoj i obrnutoj perspektivi te
- poliperspektivi“ (Bodulić, 1982., 38).

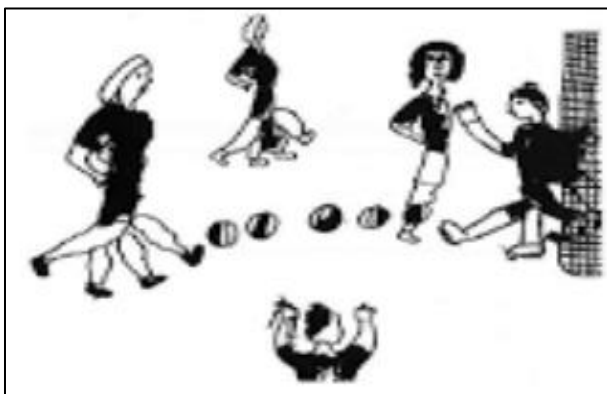
Transparentni prikaz podrazumijeva djetetovo crtanje svega što zna o nekom objektu. Tako dijete, npr. dok crta kuću često nacrtava i neke dodatne elemente koji se u njoj događaju iako isti nisu vidljivi (odlazak na spavanje, ručanje, kućni ljubimci itd.).

Slika 10. Crtež kuće (izradilo dijete u dobi od 5,5 godina)

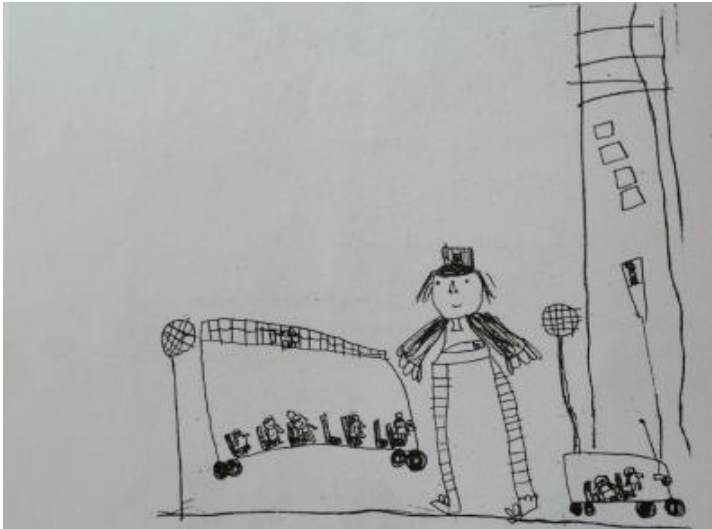
Iz ove je slike vidljivo kako dijete (u ovom slučaju u dobi od 5,5 godina) crtajući kuću crta i neke dodatne sadržaje kao što je vanjski prostor, kućicu za ptice, lutku na tavanu itd. Budući da ne znaju izraziti pokret olovkom, djeca to čine tako što izduže taj dio tijela koji čini neki pokret. Akciju najčešće prikazuju u slijedu stoga dijete prvo nacrtava loptu, zatim kako ju netko uzima, potom udara te zabija u gol. Točnije, dijete izrađuje slijed od više crteža što prikazuje slika 11.

Slika 11. Crtež pokreta (izradilo dijete u dobi od 8 godina)

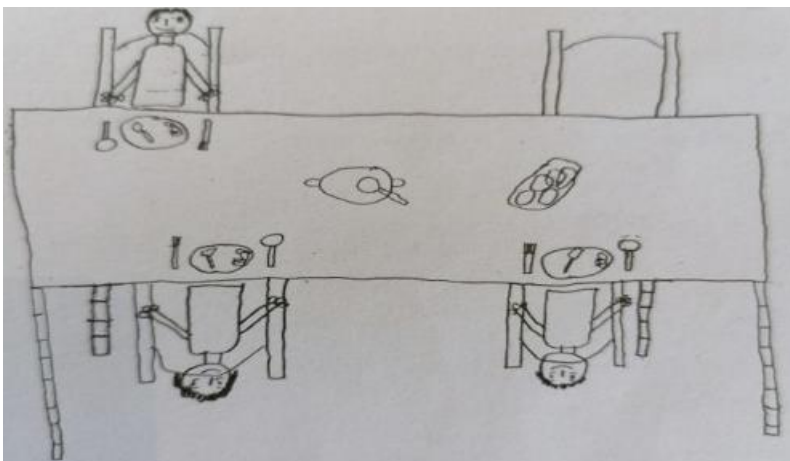
Sljedeće specifično za djecu jest činjenica da ono što im je jako važno crtaju veće od ostaloga. Stoga djeca nerijetko najdraže članove svoje obitelji crtaju najvećima, a ostale manjima ili, pak, policajca crtaju najvećeg jer je on najvažniji u prometu (slika 12.). Navedeno se naziva emocijskom proporcijom.

Slika 12. Crtež prometa i policajca (izradilo dijete u dobi od 5 godina)

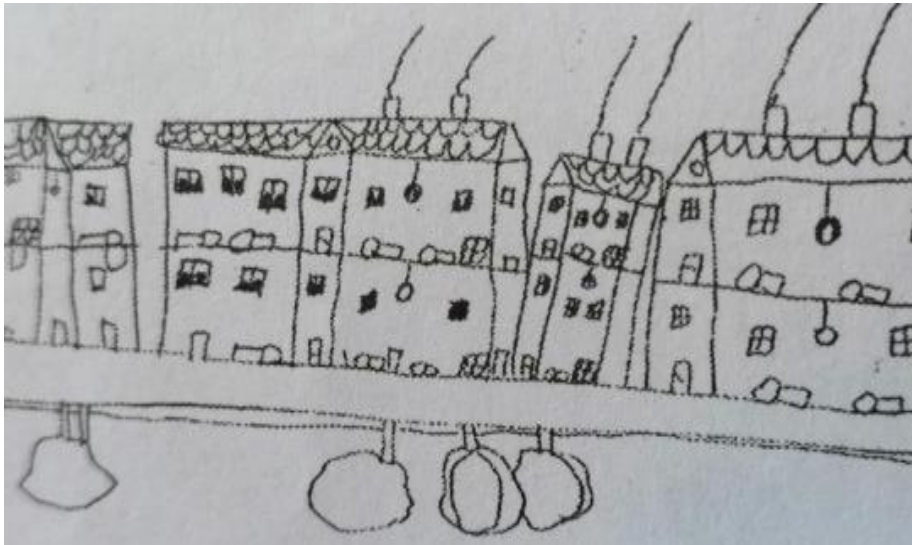
Sljedeća je specifičnost kod dječjeg crtanja prevaljivanje oblika pod kojim se podrazumijeva dječje neobraćanje pažnje na linije tla. Naime, dijete okreće papir dok crta zbog čega izgleda kao da svaki lik ima svoje tlo (slika 13.).

Slika 13. Crtež obitelji za stolom (izradilo dijete u dobi od 8 godina)

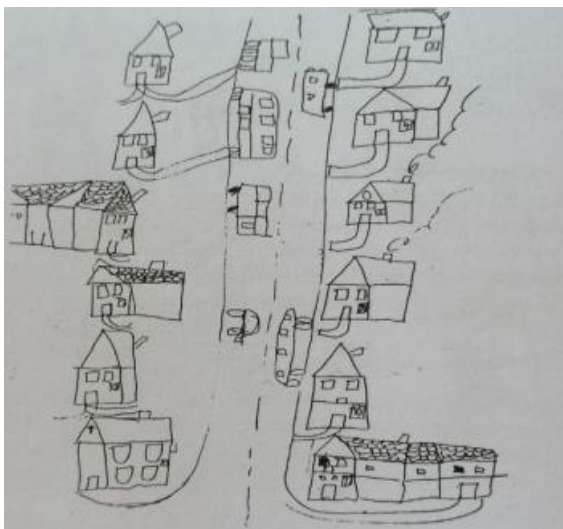
Pod rasklapanjem oblika podrazumijeva se crtanje oblika s raznih strana što je najbolje vidljivo na slici 14. gdje su nacrtane kuće sa svojim prednjim, bočnim i stražnjim stranama.

Slika 14. Crtež kuća u nizu (izradilo dijete u dobi od 8 godina)

„Piaget tumači rasklopljeni crtež egocentrizmom percepcije, tj. nesposobnošću zauzimanja objektivnog stava te sukcesivnim jednačenjem sa svakom stranom objekta“ (Grgurić i Jakubin, 1996., 66).

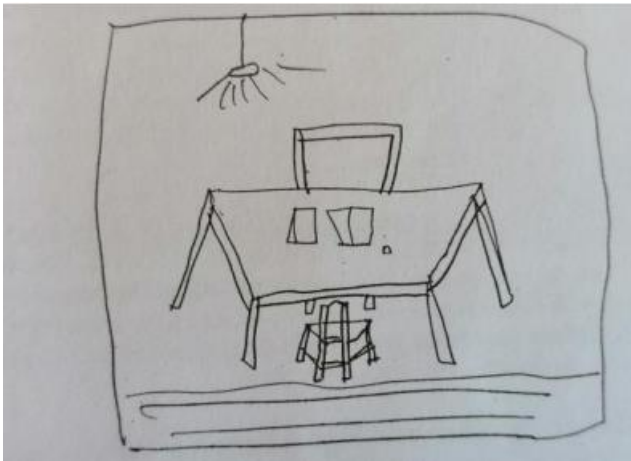
Slika 15. Crtež ulice (izradilo dijete u dobi od 7 godina)

Slika 15. prikazuje vertikalnu perspektivu koju karakterizira nizanje oblika okomito jedan iza drugog. Naime, ono što mu je u prvom planu, dijete crta u donjem dijelu papira, a sve što je prostorno dalje, crta iznad (Grgurić i Jakubin, 1996).

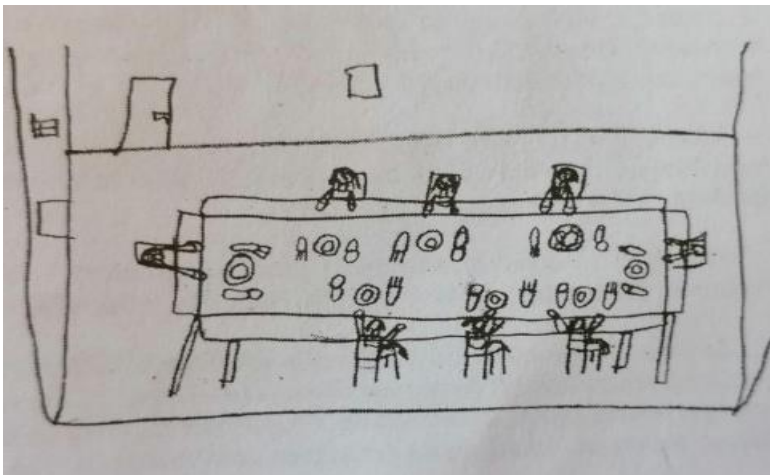
Sljedeća je specifičnost obrnuta perspektiva u kojoj stvari koje su dalje dijete crta većima, a one koje su bliže, manjima.

Slika 16. Obrnuta perspektiva - crtež stola (izradilo dijete u dobi od 7 godina)

Dijete promatra predmete iz raznih kutova gledanja zbog čega se na crtežu nerijetko pojavljuju objekti koje promatra s bočne strane, a ostale promatra odozgora. Navedeno se naziva poliperspektiva, a prikazano je na slici 17. (Grgurić i Jakubin, 1996).

Slika 17. Crtež obitelji za stolom (izradilo dijete u dobi od 6 godina)

4. DJEČJI IZRAZ LIKOVNIM JEZIKOM

Putem crteža dijete može izraziti sebe i omogućiti uvid u svoj razvoj (emotivni i kognitivni), u skrivene ili potisnute traume te u svoje osjećaje. Pitanje kako da se uz pomoć dječjeg crteža donesu zaključci o individualnoj stvarnosti djeteta pojavilo se još 1920-ih godina. Kao odgovor na to pitanje pojavile su se projektivne tehnike (Škrbina, 2013).

Vidović (2015) ističe kako se kroz crtež jasno može vidjeti djetetova predodžba o odraslima. Smatra kako se pomoću crteža jasno mogu uočiti uloge pojedinaca u okviru obitelji te pojedinčev položaj unutar iste. Pomoću crteža obitelji moguće je uvidjeti kakvu obitelj dijete želi i kakva ona uistinu jest. Dječji su crteži odraz trenutnog stanja djeteta pa je važno imati na umu da oni prikazuju ono kako se dijete trenutno osjeća. „Kod analize crteža svakog djeteta važno je naglasiti da, neovisno o umjetničkoj razini, likovno izražavanje može pomoći djeci da svoje duboko potisnute probleme izraze neverbalno: linijom, bojom ili oblikom“ (Tomašević Dančević, 2005., 101).

Bilić i sur. (2012) tvrde da dječji crtež može otkriti simbole koji upućuju na traume kod zlostavljane djece. Uzimajući u obzir da djeca zlostavljana djeca teško izražavaju svoje traume smisleno je da im u tome može pomoći likovni izraz. Zlostavljana djeca u svom izrazu često koriste iste motive koji su u svezi s traumatskim događajem.

Intenzivniji interes za dječjim crtežom pojavio se u 20. stoljeću otkada se fokus stavlja na psihološke temelje crtanja. Spontani dječji crtež karakterizira likovna sloboda izraza koja se temelji na mašti, izrazu te stvaralačkom činu koji je prvenstveno dječji, a tek onda likovni (Bodulić, 1982).

Djetetu crtanje služi kao pomoć za savladavanje onoga što je jače od njega, tj. posjedovanje onoga što ne može u stvarnosti. Dijete nešto čini, povlači poteze, a što su ti potezi veći, više je napora uloženo u njih te u njima ima više života (Ružić, 1959).

4.1. Boje

Boje snažno utječu na čovjeka jer tako iskazuje vlastitu osobnost i emocije, ali imaju i snažan utjecaj na njegove reakcije.

Svaka osoba na različit način osjeća i spoznaje boje, ali značenja boja su univerzalna. Tako, npr. crvena predstavlja strast, borbenost i snagu, ali može prikazivati i uznemirenost te agresiju, posebno u dječjim crtežima (Kondić i Dulčić, 2009).

Crvena boja izaziva uzbuđenje koje može biti ugodno, ali i neugodno. Naime, kao boja ugone crvena podrazumijeva ljubav i moć, a kao boja neugode, tada predstavlja mučenje, prijetnju i razdražljivost (Škrbina, 2013).

Plava boja ostavlja najjači dojam te podsjeća na mir i ravnotežu, a u crtežima djece nerijetko označava potrebu za druženjem. Ova boja u velikoj mjeri utječe na puls i disanje na način da ih usporava te snižava tlak. Osim toga, plava boja izaziva nježnost, zadovoljstvo i sklad. Žuta boja podrazumijeva živahnost i aktivnost, ali može izazvati i ljubomoru, opasnost te nesigurnost. Ova se boju smatra i osjećajem razvoja i promjene, slobode te traganja za nečim novima. Škrbina (2013) navodi kako je zelena boja simbol čvrstoće i stabilnosti, a prema Kondiću i Dulčiću (2009) to je boja optimizma, nade i života. U crtežu djeteta zelena boja označava potiskivanje i skrivanje emocija. Crna boja simbolizira žalost i depresiju, starost, tugu i beživotnost, a kod djece najčešće označava strah koji prekriva agresiju i usamljenost. Korištenje boje kod djeteta se odvija postepeno jer dok ih u početku koristi slučajnim odabirom, bez točno određenog razloga. Kod djece mlađe dobi likovna je aktivnost prvenstveno igra te se djeca zapravo „igraju“ izmjenjivanja boja bez ikakve važnosti u likovnom izražaju (Belamarić, 1987).

Djetetu boje postaju važne u razdoblju od četvrte do sedme godine života jer upravo tada kreću pokazivati sklonost intenzitetu boja. Vrlo je važno da se djetetu osigura što više boja i da ih odabire sukladno svojim potrebama i željama. U dobi od pet do šest godina dijete uočava veze između stvarnih boja i boja u svojim crtežima.

4.2. Detalji

Kako dijete prelazi iz jedne u drugu fazu likovnog izraza koje su prethodno prikazane, tako i količina detalja koje ono koristi raste. Naime, u fazi šaranja likovno izražavanje djeteta posljedica je aktivnosti i pokreta, a s vremenom počinje koristiti razne oblike – od onih jednostavnijih pa sve do složenijih. Dakle, dok u početku čovjeka crta s glavom iz koje izviru noge, kasnije počinje crtati i oči, usta, nos, uši, kosu i ruke čime obogaćuje svoj likovni izraz.

Niti jedno dijete nije isto kao ono drugo već je svako specifično za sebe, ali korištenje detalja zajedničko je svakome od njih. Prema autoru Škrbina (2013) korištenje detalja utječe u najvećoj mjeri na veličinu crteža. Kada dosegne intelektualnu razinu u kojoj je sposobno uočavati detalje i unositi ih u svoje crteže, dijete želi biti sigurno da će svaki detalj stati na crtež. Dok će djeca starije dobi crtati obrisne linije i potom dodati detalje, mlađa će djeca unijeti detalje u crtež bez obzira na cjelinu (Huzjak, 2008).

Iako vidi i osjeti prostor, dijete ne zna kako ga prikazati i upravo je to bio problem kojim su se stručnjaci bave odavno. Dijete promatra predmete, želi ih negdje i smjestiti te prikazati odnos između bliskih i udaljenih predmeta. Dijete je zainteresirano za ostvarivanje prostora, a prikaz istoga se kod djeteta ostvaruje mnogo sporije od prikaza ljudske figure i ostalih motiva. Međutim, paralelno s razvojem psihofizičkih funkcija kod djeteta se razvija i sposobnost doživljaja prostora. Dijete prvo uviđa prostor uz pomoć senzornih osjetila uslijed čega spontano nastaje crtež. Svoje prvo poimanje prostora prikazuje šaranjem te do svoje četvrte godine dijete je svjesno prostora i nastoji ga prikazati, ali i dalje nedostaje reda, prisutna je neorganiziranost i raštrkanost likova kao i neusklađenost njihovih proporcija. Prva uređenost i organiziranost prostora pojavljuje se oko četvrte ili pete godine kada dijete počinje s nizanjem likova, oblika, boja i crta. Tada ostvaruje okomite, vodoravne, kose ili kružne nizove, u ovisnosti o slaganju elemenata. Prisutne su i linije tla i neba, a kasnijim shvaćanjem prostora pojavljuje se potreba za trodimenzionalnim prikazivanjem prostora na plohi koje realizira uz pomoć perspektiva. Djeca su sklona korištenju šablonama koje zapravo predstavljaju općeniti sustav. Uslijed manjka razumijevanja i poznavanja uloge i funkcije razvoja djece nastupa ometanje dječjeg likovnog jezika. S obzirom da okolina nastoji podučiti dijete crtanju, ono nerijetko odustaje od vlastitih oblika, postaje nezainteresirano te preuzima shematske oblike. Šablone nastaju oko treće ili četvrte godine kada dijete od svojih roditelja i odgajatelja dobiva informacije za njihovo crtanje.

Ukoliko postane opterećeno šablonama, kod djeteta se potiskuju kreativnost i mašta. Međutim, šablona u crtanju nije nužno opasna, ali služi kao poticaj da dijete prihvati šablonski način ponašanja kako bi se uklopilo u okolinu i prilagodilo društvu (Huzjak, 2008).

Slika 18. Štetna šablona u crtanju

Kreativnost djeteta ne ogleda se u preuzimanju šablone već u njenom izbjegavanju i stvaranja svojega originalnoga i novoga crteža. Upravo bi dijete trebalo odmalena učiti da ne precrtava i ne imitira već da stvara svoje originalno djelo, tj. da se izražava slobodno i samostalno.

Slika 19. Pozitivna šablona u crtanju

Simboli kao što su sunce sa zrakama, srca i kuće rezultat su siromašnog likovnog izraza, nisu prihvatljivi i zbog toga bi ih izbjegavati što nije lako prihvatiti osobama koje svakodnevno rade s djecom. Međutim, potiskivanjem djetetovih interesa nepovoljno se utječe na njegov emocionalni razvoj, a ukoliko te interese čine simboli, trebala bi se pokazati tolerantnost djetetu iz razloga što nisu štetni toliko da su nedopustivi.

Simboli mogu predstavljati poruke koje dijete šalje, i to na sljedeći način:

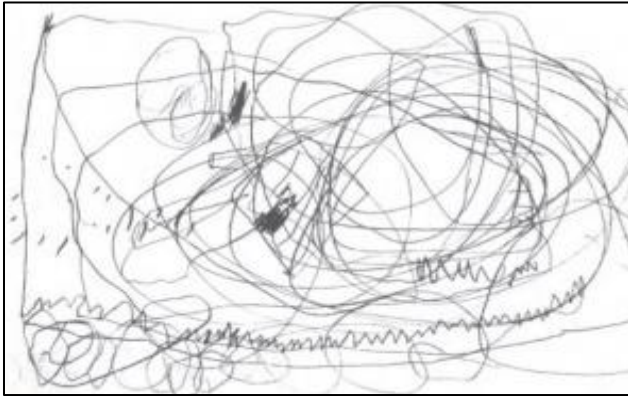
- srce predstavlja ljubav,
- kuća predstavlja toplinu doma,
- cvijet predstavlja ljepotu te
- sunce predstavlja ugodu i toplinu (Šparavec, 2018).

Razvijanjem djetete koristi sve više različitih simbola i, ako isti nisu štetni, u tome ga se ne bi smjelo sputavati.

4.3. Linije

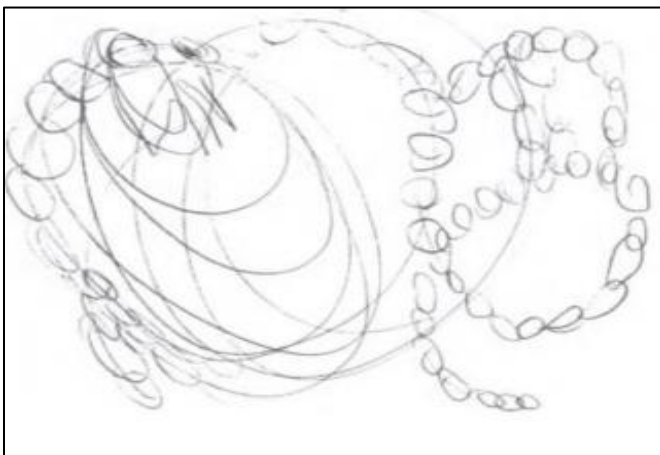
Belamarić (1987) navodi da su prvi likovni znakovi kojima dijete započinje svoje likovno izražavanje razne linije, i to najčešće oko druge godine života. Dok u početku linije odražavaju motoričku pokretnost ruke djeteta i mogu biti ravne, tanke, debele te raznih smjerova, kasnije dijete počinje crtati zaobljene crte, krugove i spirale kojima izražava snagu, prostor i živahnost. Prema Boduliću (1982) crte se mogu razlikovati i ovisno o svojoj debljini te nastaju na temelju, u početku dječje igre, a kasnije i razmišljanja. Crteže djece od druge do četvrte godine karakteriziraju linije koje im svojim smjerom, duljinom, čvrstoćom i tamnoćom omogućavaju jednostavno i jasno izražavanje različitih sadržaja. Slika 20. prikazuje dječji crtež garderobe.

Slika 20. Dječji crtež - garderoba

Iz slike 20. je vidljivo kako dijete različitim linijama gradi svoju predodžbu dječje garderobe. Upravo se kružecim linijama označavaju prostor i događaji u njemu i dok garderoba za odraslog čovjeka predstavlja konkretan sadržaj, za djecu je to mjesto kretanja i oblačenja. Belamarić (1987:28) navodi kako se „u većini likovnih radova djece dobi od 2 do 4 godine mogu naći linije različite debljine i tamnoće koje su izraz djetetovog osjećaja za neko svojstvo svijeta“. U te se osjećaje ubrajaju mekoća, lakoća, nježnost, a dijete se s njima poistovjećuje i potom te osjećaje unosi u svoje linije. Iskazivanjem linijama dijete stvara svoj prvi oblik – krug koji može biti nepravilnog, uglatog ili šiljastog oblika, ali neovisno o tome smisao ostaje isti jer za dijete predstavlja spoj početka i kraja. Za dijete krug ima univerzalnu vrijednost, a može predstavljati razne oblike – igračke, predmete, ljude, životinje itd. Slika 21. prikazuje kretanje u igri vlaka.

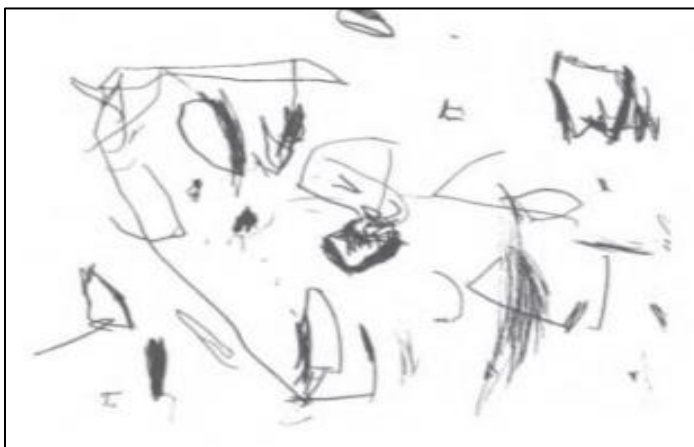
Slika 21. Dječji crtež kretanja u igri vlakom

Iz ove je slike vidljivo da dijete crta kružeće linije, ali i nizove krugova koji slijede te linije. Svaki krug označava jedno dijete koje je odvojeno od onih drugih. „Kretanje, putanje kretanja, preplitanje i variranje putanja, pojedini oblici, niz oblika, usklađenost niza s putanjama – opći su djetetov uvid u određeni događaj izražen jasno i jednostavno“ (Belamarić, 1987:39–40).

Prema Belamariću (1987) interes djeteta za sve što postoji oko njega dovodi ga do zamjećivanja da se oblici međusobno razlikuju po svojim zaobljenim ili uglatim dijelovima. Stoga će dijete početi u svoje crteže unositi uglate oblike koji su u početku manje ili više nepravilni, nedovršeni te će kombinirati okrugle i uglate strane (Belamarić, 1987).

Slika 22. Crtež djeteta – korištenje uglatih oblika

Iz slike je vidljivo da dijete negdje „skreće“ svoje linije, a negdje ih postavlja okomito. Također, na nekim mjestima te linije postaju zadebljanja i označavaju materiju predmeta. U čvrstim linijama koje su nastale jakim pritiskom, ali i u jako sitnim znakovima vidljivo je nastojanje djeteta da rukom slijedi karakter neke svoje predodžbe.

Prema Bodulić (1982., 59) nastavno na linije, oblike krugova i kvadrata, dijete počinje izražavati i različite tekture te spoznavati hrapavost, glatkoću, ljepljivost, ali i razlikovati mekši i tvrdi materijal. Dok „tvrde“ materijale, poput stolova i stolica crta čvrstom i ravnom crtom, ljudska tijela dijete crta mekšom te isprekidanom linijom. Dakle, dijete uživa istražujući vlastitu okolinu te je upravo njegovo zanimanje osnovni pokretač svih njegovih aktivnosti, pa tako i onih likovnih. Pri tome su odrasle osobe vrlo značajne jer upravo one osiguravaju potrebne materijale, upoznaju ih s umjetničkim djelima, motiviraju ih te ohrabruju. Osim roditelja, „odgajatelj je ključna osoba koja treba poticati cjelokupni razvoj djeteta i istraživati mogućnosti poboljšanja odgojno obrazovnog procesa, a u provođenju likovnih aktivnosti s djecom naglasak bi trebao biti stavljen na razvoj dječjeg stvaralaštva.

5. DJEČJI CRTEŽ – DIJAGNOSTIČKA SVRHA

Stručne kompetencije odgajatelja ključne su za njegov rad s djecom, a od njega se očekuje i da promatra djecu te uočava njihove potrebe. Dobar bi odgajatelj trebao imati barem neku od sljedećih kompetencija: kontinuirano učenje, brižno promatranje, poznavanje karakteristika razvoja djeteta, motiviranje, fleksibilnost, ljubav prema poučavanju itd. U programu likovnog odgoja i obrazovanja naglasak se stavlja na temeljne likovne sadržaje koji su prilagođeni psihofizičkim mogućnostima i uzrastu djece. Kod analize i ocjene dječjih radova poštuju se sljedeći elementi:

- izražajnost i perceptivnost (izražavanje ritma, odnosa, kontrasta, boja, volumena),
- kreativnost (originalnost, fleksibilnost),
- samostalni odabir materijala i tehnika,
- uočavanje i prepoznavanje likovnog sadržaja, tehnike i djela te
- odnos prema radu (interes, samoinicijativa, upornost, dosljednost i samostalnost) (Herceg i sur., 2010).

Crtežom kojim se dijete likovno izražava može biti odraz njegova emocionalnog i socijalnog razvoja te odražavati do koje je mjere ono likovno sazrijelo te kakav je njegov odnos prema okolini. Već s otprilike 15 mjeseci, dijete uzima olovku u ruku i tada nastaju njegovi prvi crteži. Sa psihološke strane, najčešće se promatraju i analiziraju dječji crteži obitelji jer dijete s lijeve strane crta osobu koja mu je najvažnija te ju najčešće crta najvećom i najviše naglašenom. Ukoliko je blisko s tom osobom, dijete crta sebe pored nje, a potom crta i sve ostale članove obitelji. Predmeti i stvari najčešće nisu nacrtani u njihovom realnom stanju već na način kako ih djeca percipiraju i doživljavaju. Kod analize dječjeg crteža najčešće se koriste sljedeći načini:

1. način na koji dijete koristi linije te
2. način na koji raspoređuje stvari u prostoru.

Ako dijete upotrebljava sjenčanje u svom crtežu, navedeno nerijetko ukazuje na anksioznost, a ako neke dijelove tijela na liku podebljava to znači da s tom osobom ne može ostvariti kontakt. Također, ako dijete sebe crta bez očiju ili ušiju, navedeno ukazuje da ima potrebu skrivanja ili zaštite od nečega (ili nekoga). Kada se promatraju i analiziraju dječji crteži, potrebno je razmatrati okolnosti crtanja, uzrast djeteta, ali i neke dodatne aspekte kao što su:

- potez,
- boja i
- predmeti (Herceg i sur., 2010).

U crtežima u kojima je potez prelagan, može se otkriti bojažljivost, suzdržanost, potreba djeteta za pažnjom, odobrenjem i pohvalom. U suprotnim slučajevima, tj. kada je potez previše naglašen, dijete je najčešće agresivno i hirovito. Kada dijete zastane ispred čistog papira i ne zna kako započeti s crtanjem, moguće je da ima strah od praznine ili želje da postavi jasnije granice. Ukoliko na papiru prevladavaju crna i žuta boja, dijete je ljubomorno. Iako je boju moguće promatrati samostalno, najčešće se ipak povezuje s prikazanim predmetom. Tako će, npr. dijete koje potiskuje agresivnost navedeno prikazati crvenom bojom na licima nacrtanih likova. Predmeti koje prikazuje dijete najčešće su povezani s njegovim strahovima. Čestim prikazivanjem krvi, liječnika ili bolnice može odati znak djetetove tjeskobe, a ulazna vrata koja imaju veliki ključ ili lokot povezuju se strahom djeteta od drugih ljudi. Vrlo su važni i prikazi prozora jer prozorskom klupica s mnogo cvijeća dijete prikazuje svoju radost, a zatvorenim prozorima strah od otvaranja prema drugim ljudima (Herceg i sur., 2010).

Način crtanja otkriva djetetov temperament te dok sramežljivo dijete koristi tanke, energično dijete koristi deblje linije. Osim toga, raspored likova na papiru otkriva kako i koliko se dijete uklapa u okolinu. Naime, lijeva strana papira prikazuje prošlost i veću privrženost majci, a desna budućnost i veću privrženost ocu.

Za razliku od pozitivnih, nije rijedak slučaj da djetetov crtež bude „negativan“. Nažalost, ali neka su djeca zlostavljana, a upravo je „crtež posebno koristan u radu sa zlostavljanom i zanemarivanom djecom stoga što kao učinkovit terapijski medij omogućuje djeci lakše izražavanje od verbalnog“ (Škrbina, 2013., 131).

Suprotno od prošlih vremena kada se smatralo da zlostavljana djeca ne ili djeca koja su prošla (ili prolaze) kroz neku traumu bi trebala govoriti o tome, danas se potiču da izraze vlastite osjećaje i strahove jer se upravo tako mogu lakše i prije oporaviti. Prema Bilić i suradnicima (2012) djeca koja proživljavaju određenu traumu ili neki oblik zlostavljanja u svojim crtežima ponavljaju iste motive koji su u vezi s tim događajima. Najčešći motivi koji se ponavljaju su:

- figura čovjeka - prikazuje se vrlo malenom ili blizu donjeg ruba papira (daje do znanja da je dijete (moguće) depresivno ili nesigurno), neki dijelovi tijela mogu biti preveliki ili se, pak, određeni dio tijela izostavlja,
- lice – na djetetovom je licu moguće uočiti mržnju, strah, zbunjenost, agresiju ili pokornost (moguća je i pojava suza koje simboliziraju krivnju i nemoć), ukoliko dijete nacrtava usta ravnom crtom, to odražava šutnju i čuvanje tajne, a velika usta crtaju djeca koja su seksualno zlostavljana,

- crtež obitelji (kod zlostavljanog djeteta često prikazuje sukobe u obitelji te izolaciju) – djeca koja su zlostavljana najčešće izbjegavaju crtati svoju obitelj, a kada je ipak crtaju, neke članove nacrtaju ili prevelikima ili premalenima što ukazuje na poremećene obiteljske odnose,
- crtež kuće (kod seksualno zlostavljane djece prevladava crvena boja i najčešće je izostavljena spavaća soba ili je nacrtana na vrlo bizaran način),
- crtež stabla (djeca mlađe dobi stablo crtaju na način da odvoje deblo od krošnje),
- crtež okoline (djeca najčešće crtaju nevrijeme, zatamnjeno nebo i kiša) – nerijetko nedostaje tlo što odražava kaos i nestabilnost u životu djeteta,
- specifični crteži (djevojčice koje su doživjele zlostavljanje često crtaju klaunove koji karakteriziraju prikrivene osjećaje, a dječaci zaštitnu opremu (npr. kacigu) koja služi za prikrivanje lica i osjećaja),
- kinetičke aktivnosti i boje (nisu rijetke točkice, škrabotine i nasilne teme na crtežima zlostavljane djece), od boja najčešće koriste crvenu (simbol uznemirenosti), crnu (simbol straha i žalosti) ili, pak, zelenu (simbol potiskivanja i skrivanja osjećaja).

Potezi djece koja su zlostavljana najčešće su nesigurni, a upravo je razgovorom s njima moguće otkriti više o tome što su htjeli izraziti prikazanim. Tada crtež predstavlja poticaj da dijete ispriča priču, a upravo se interpretaciju crteža ne smije zanemariti jer je tako moguće otkriti važne informacije i detalje o traumi djeteta. Upravo se likovnim izražajem djetetu omogućava da iznese svoje svjesno i nesvjesno znanje, emocije i doživljaje. Dijete se na taj način uči nositi s vlastitim emocijama što dodatno ojačava razgovor o tome što je nacrtalo. Upravo se tu nalazi i uloga odgajatelja – prepoznavanje njegovih emocija, kontroliranje istih te usmjeravanje djeteta tako što uspostavlja bolji odnos s djetetom. Dijete se osjeća sigurno i zaštićeno te slobodno govoriti o onome što osjeća i proživljava.

6. ISTRAŽIVANJE PRIKAZA OBITELJI

Na spomenutoj je aktivnosti ukupno nacrtano 30 dječjih crteža od kojih će se izdvojiti 10 s flomasterom i 10 s masnim bojama (pastelama). Crteže su naslikala djeca koja pohađaju Dječji vrtić u Zadru, a motivi njihovih crteža jest prikaz njihove obitelji. Likovne tehnike koje će pri tome koristiti su flomasteri (isključivo crne boje) i masne boje (pastele). Oblik rada je grupni u kojemu je odgajateljica motivirala djecu na način da im je prvo ispričala slikovnicu Moja obitelj. To je slikovnica koja govori o dječaku koji je zajedno sa svojom obitelji išao na dječje igralište pa u lunapark zbog čega je bio jako sretan. Potom je razgovarala s njima – prvo s cijelom skupinom, a potom i svakim djetetom posebno, uvela ih u planiranu aktivnost i stvorila opuštenu atmosferu (lagana glazba u pozadini). Prilagodila se u potpunosti djeci, tj. pratila je tijek razgovora i odgovarala na njihova pitanja ukoliko su ih postavljala. Neka su djeca bila sramežljivija pa ih je trebalo poticati s dodatnim pitanjima dok su druga sama sve ispričala. Svako je dijete reklo od koliko se članova njegova/njezina obitelj sastoji, žive li u kući ili u stanu, u gradu ili na selu. Potom se jedan dječak nadovezao i rekao što mu je najdraže raditi s njegovom obitelji na što su se i još neka druga djeca nadovezala i rekla što ona vole raditi. Odgajateljica im je postavljala i određena poticajna pitanja poput:

- „Voliš li više provoditi vrijeme u zatvorenom (doma) ili otvorenom prostoru (prirodi) sa svojom obitelji“? (ako u otvorenom, tada je postavljeno sljedeće pitanje „Zašto?“),
- „Koje su vam najdraže aktivnosti s vašom obitelji“?
- jedan je dječak rekao kako voli boraviti u parku s obitelji na što je odgajateljica postavila pitanje „Što rade kad su u parku, igraju li se (i čega), kako se osjeća dok provode vrijeme zajedno“? itd.

Nakon razgovora je odgajateljica s djecom prešla u likovni centar gdje su djecu dočekali materijali s kojima su mogli prenijeti svoje misli na papir.

6.1. Prikaz istraživanja i aktivnosti u predškolskoj ustanovi

Kao što je već spomenuto, istraživanje je provedeno u dječjem vrtiću u Zadru 2023. godine. Cilj istraživanja je bio doći do reprezentativnih radova u formi crteža i slike od strane djece. Djeca će shodno svom uzrastu putem motivacije prikazati svoju obitelj.

Problem istraživanja je bio usmjeren prema pitanju načina prikaza obitelji iz dječje perspektive s obzirom i na estetske-likovne i psihološke karakteristike.

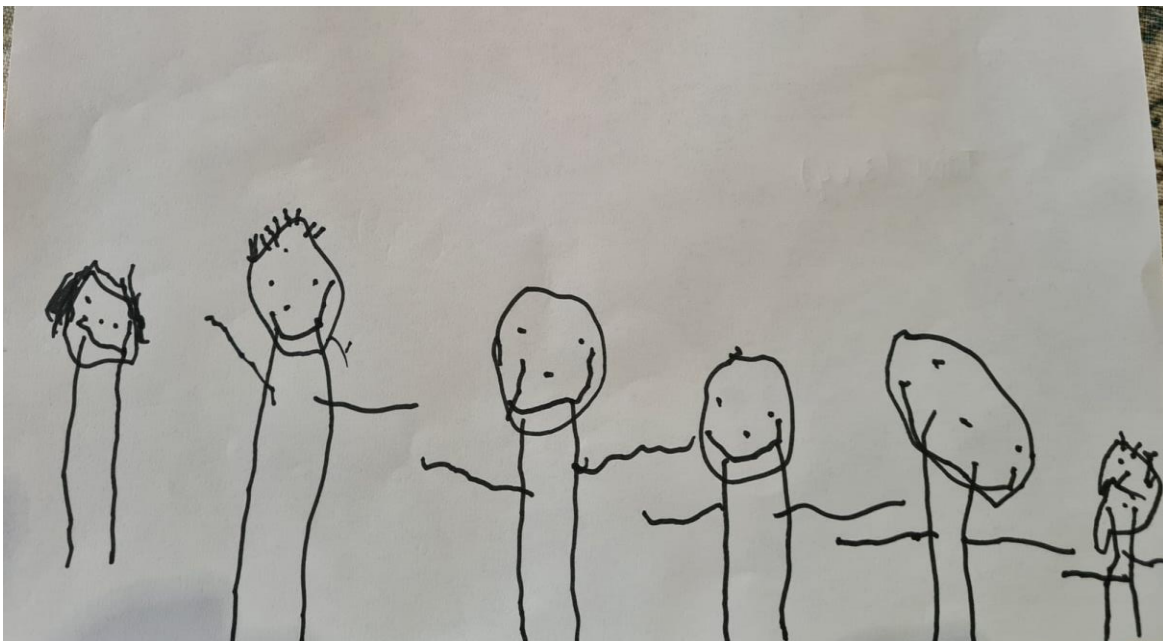
Ispitanici: u istraživanju je sudjelovalo 20 djece (9 djevojčica i 11 dječaka) uzrasta od 3 do 7 godina.

Metode istraživanja: istraživanje je kvalitativno i provedeno je u prvom dijelu kroz istraživanje literature i deskriptivno, dok je u drugom dijelu korištena likovno eksperimentalna metoda rada s djecom predškolskog uzrasta. Likovni radovi nastali tijekom aktivnosti istraženi su metodom analize sadržaja.

Prije samog početka aktivnosti odgajateljica je pripremila prostor na način da je odvojila stolove i rasporedila materijale za rad – papire, flomastere i masne bojice. Potom su se djeca rasporedila za stolove po vlastitom interesu te su neka uzela prvo flomastere, a neka pastele. Tijekom cijelog vremena aktivnosti odgajateljica ih je nadzirala i odgovarala na njihova eventualna pitanja.

Prvi zadatak koji je odgajateljica zadala djeci jest bio nacrtati svoju obitelj koristeći isključivo crni flomaster.

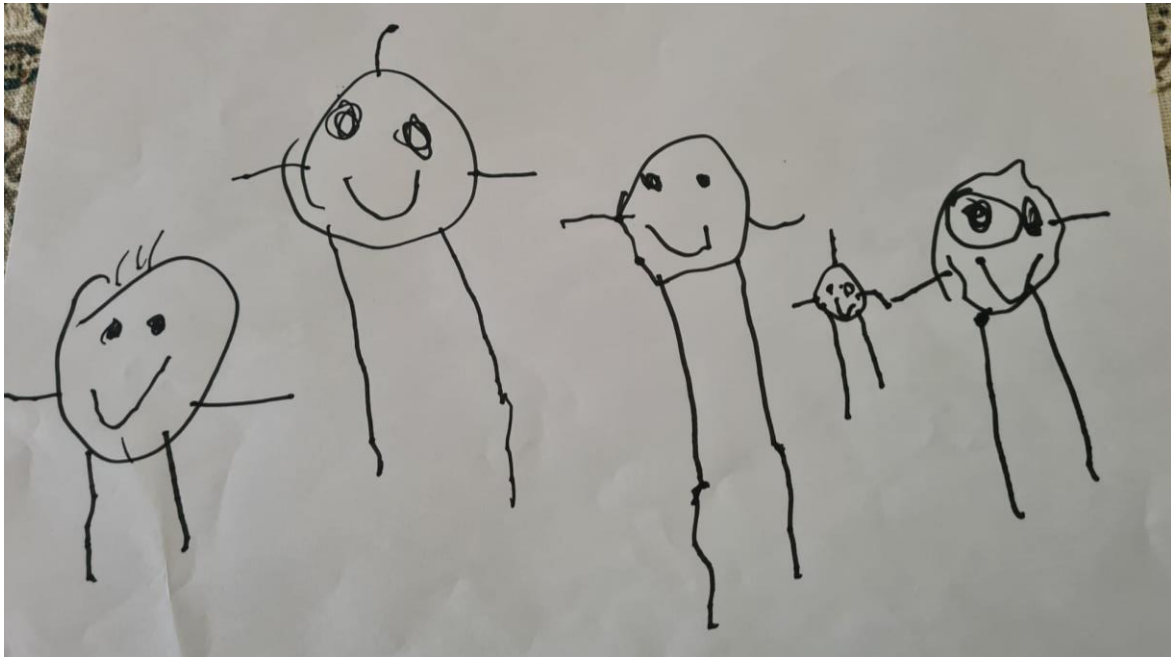
Slika 23. Moja obitelj (3 godine, M)

Iz ovog je crteža vidljivo korištenje tanjih, ali ne previše tankih linija iz čega bi se dalo zaključiti da je dijete pomalo sramežljivo.

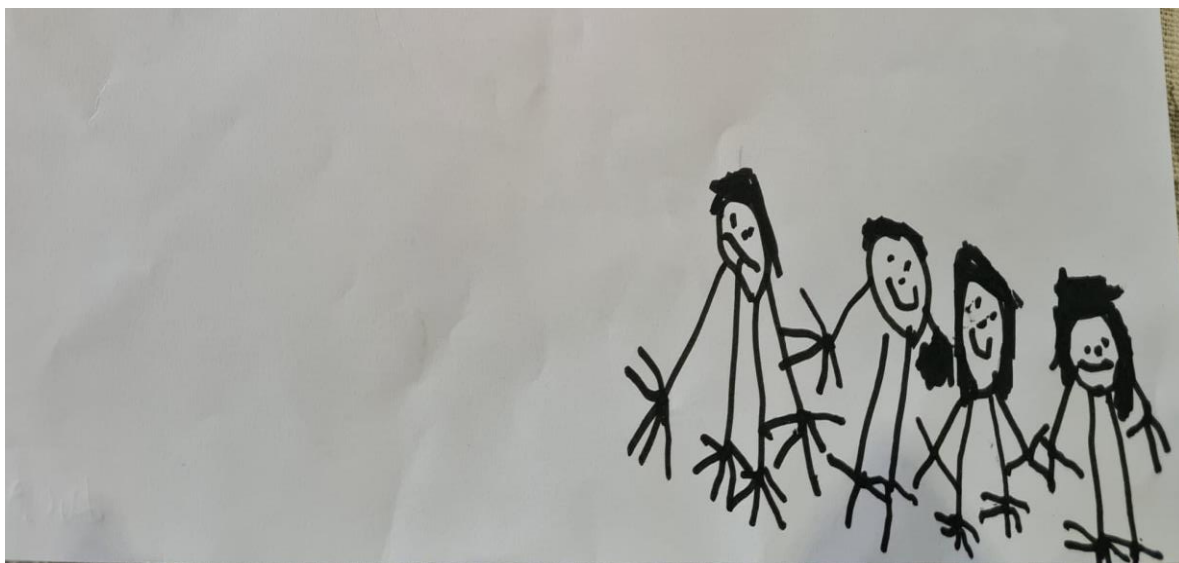
Također, na prvome je mjestu nacrtana majka iz čega bi se moglo iščitati da je dijete najviše privrženo majci, a tek onda ostalim članovima obitelji. Na crtežu nema mnogo detalja, isključivo ravne linije kojima prikazuje ruke i noge te krugove kojima prikazuje glave. Svaka osoba na crtežu ima osmijeh na svome licu te poneki imaju i kosu. Dakle, crtež je vrlo jednostavan što i je karakteristično za djetetovu dob.

Slika 24. Moja obitelj (4 godine, M)

Iz crteža 4-godišnjeg dječaka vidljivo je da su, kao i u prethodnom crtežu linije tanje čime bi se mogla otkriti njegova sramežljivost. Osim toga, vidljivo je da je prvo nacrtan njegov lik što znači da sebe smatra najznačajniji u svojoj obitelji. Potom slijede majka, otac te njegova braća (manji i veliki brat). Svaki je član njegove obitelji nasmijan i dosta su blizu jedan drugome čime se odaju njihova bliskost i slaganje, a manji je brat dao ruku starijem. Također, svakako je potrebno zamijetiti da dječak u značajnoj mjeri šablonski prikazuje ljudsku figuru.

Slika 25. Moja obitelj (5 godina, Ž)

Iz crteža djevojčice prvo se zamjećuje položaj osoba na papiru – svi su nacrtani u desnom kutu papira, a ostatak papira je prazan. Naime, dijete koje je sigurno u sebe uobičajeno smjesti crtež na sredini papira što bi, u ovom slučaju, značilo da ovo dijete i nije toliko sigurno u sebe. S druge, pak, strane, iz debljine linija se može iščitati da je ova djevojčica iznimno energična, a iz blizine likova je vidljivo da je obitelj vrlo bliska i u dobrim odnosima. Također, djevojčica je prvo nacrtala brata pa oca, a potom mamu i sebe čime jasno daje do znanja kako je najbliža upravo s majkom, a brat s ocem.

Slika 26. Moja obitelj (5 godina, Ž)

Djevojčica je nacrtala svoju obitelj na način da je sebe nacrtala prvu, pokraj sebe majku (čime dokazuje svoju povezanost s njom), a potom oca i stariju sestru. Zanimljiva je veličina likova čime pokazuje svoju zrelost. Naime, vidljivo je da je sebe nacrtala najmanjom jer je najmlađa, stariju sestru malo višu (veću), zatim majku i oca kao najvišeg. Svi su likovi nasmijani i dosta blizu jedan drugome čime djevojčica želi dočarati njihovo slaganje i povezanost. Kao i u crtežu dječaka prikazanom na slici 24., i ovdje je, u jednoj mjeri, vidljiv šablonski prikaz figure.

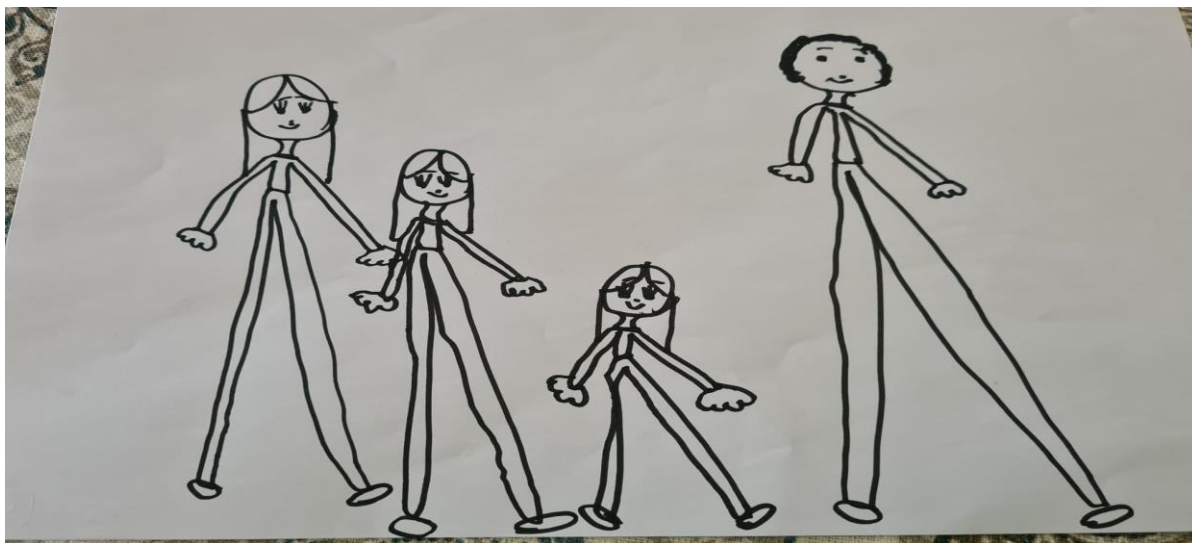
Slika 27. Moja obitelj (5 godina, Ž)

5-godišnja djevojčica nacrtala je svoju obitelj na specifičan način. Naime, prvo je nacrtala oca (ne s previše detalja) kao najvećeg čime izražava njegovu značajnost u obitelji. Sljedeća je na slici njena majka koja je nešto manja od oca čime bi se dalo iščitati da ipak ima manji autoritet od oca. Međutim, zanimljiva je činjenica da je majku nacrtala s puno više detalja nego oca – detalje na haljini, cipele, trepavice. Pored majke je nacrtala brata sa slušalicama na ušima, a pokraj njega je nacrtala sebe (malo veću od njega jer je očito starija). Također, zanimljivo je zamijetiti kako je djevojčica nacrtala oca i majku bliže jedan drugome, a sebe i brata nacrtala blizu jedan drugome, ali pomalo odvojene od roditelja. Još jedna važna činjenica jest da na prikazu muških figura nisu nacrtane noge te da je djevojčica veću koncentraciju imala kod crtanja ženskih likova koje je, u prikazu tijela, nacrtala šablonski.

Sljedeći je crtež nacrtala djevojčica čiji je način crtanja skroz različit od prethodnog. Naime, u ovom je crtežu majka na prvome mjestu, pokraj nje je djevojčica (vrlo bliska s majkom), a pokraj nje njena mlađa sestra. Na zadnjem je mjestu nacrtala svog oca, i to na način da je pomalo odvojen od ostatka obitelji. Također, kod djevojčice je vidljiva zrelost u vidu veličine likova – tata je najviši, potom slijedi mama, pa djevojčica i, na kraju, njena mlađa sestra. Vidljiva je i prisutnost više detalja (crtanje majica, hlača, cipela) te urednijih linija i oblika što je karakteristično za tu dječju dob.

Slika 28. Moja obitelj (5 godina, Ž)

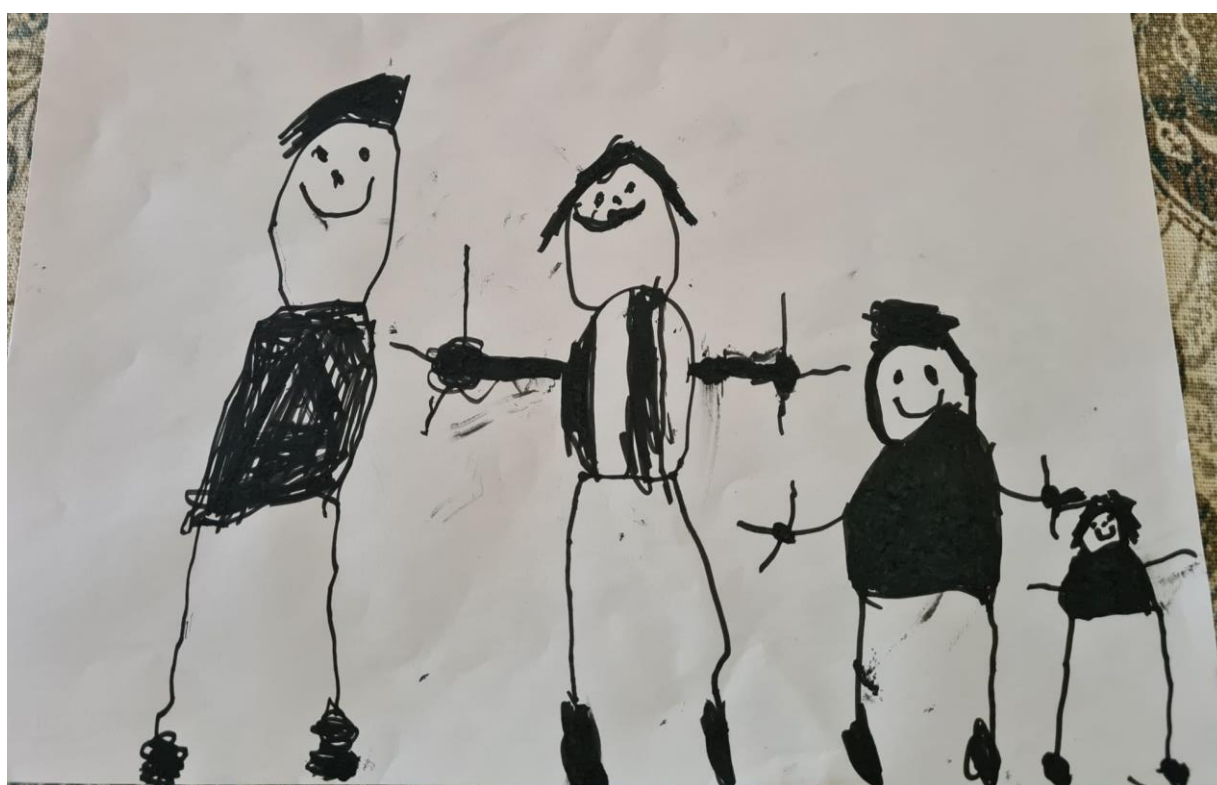

Slika 29. Moja obitelj (5 godina, M)

Iz ovog je crteža vidljivo da dječak nije sramežljivo već energično dijete što se može zaključiti iz debljih linija. Osim toga, sebe je nacrtao između majke i oca što znači da se osjeća posebnim i potrebnim u domu. Također, sebe crta blizu i majke i oca što znači da je vezan uz njih, ali je ipak više vezan uz majku (bliže je njoj nego ocu). Lica svih troje su nasmijana, ruke pružene prema onome drugome iz čega se može zaključiti da je to jedna sretna obitelj. Izgleda da je na ostatku crteža dječak nacrtao školjku, raka, pijesak i more čime je dao do znanja što najviše voli raditi sa svojim roditeljima.

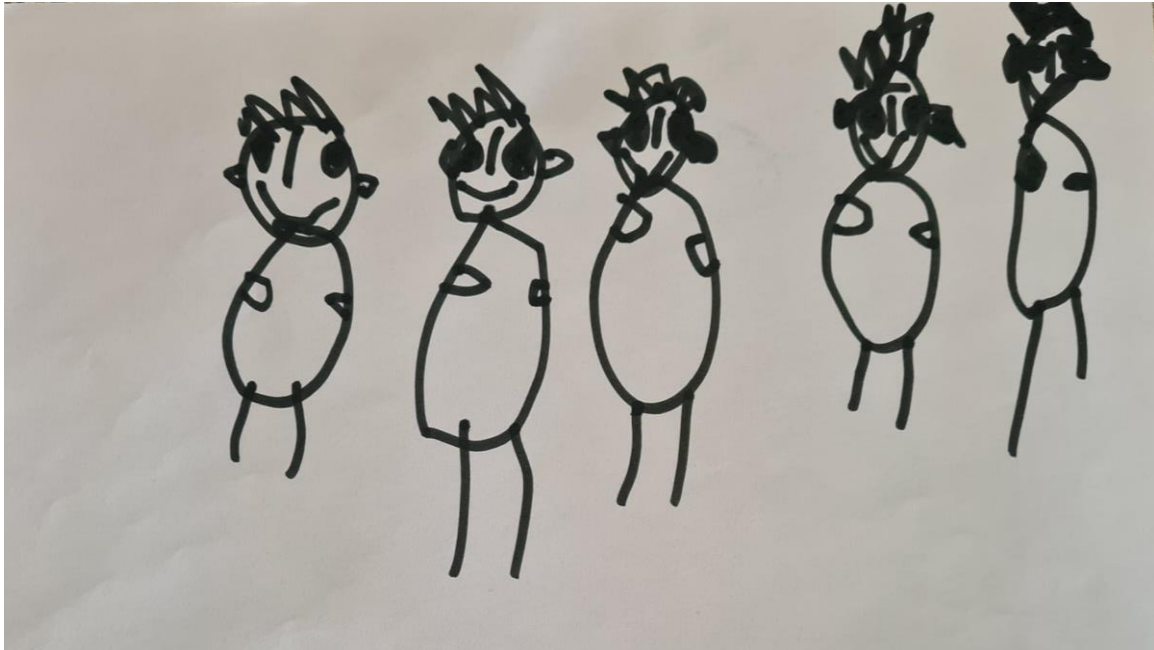
Slika 30. Moja obitelj (5 godina, M)

Iz ovog je crteža vidljivo da dijete koristi deblje linije i da voli popunjen prostor – boja cipele, majice, kosu itd. Prvog s lijeva na desno crta svog oca kao najvišeg (autoritet), potom majku kao malo nižu od oca i nakon njih dvoje djece (sebe i brata ili sestru). Sve likove crta nasmijanima, ali interesantno je zamijetiti kako ocu nije nacrtao ruke, a svima ostalima jest. Također, mlađem bratu (ili sestri) dječak nije nacrtao prste i dlanove i može se pretpostaviti da je isto zaboravio.

Autor sljedećeg crteža je 5-godišnji dječak, a iz njega su vidljivi vrlo jednostavni oblici i linije. Svih je pet osoba na crtežu gotovo jednako, ne može se uopće razaznati njihov spol, starost niti išta drugo. Dakle, svima su na jednak način nacrtane ruke, noge, tijelo, glava i kratka kosa (muška frizura). Nitko od njih nema cipele na nogama i općenito se može zaključiti da se radi o potpuno šablonskom prikazu obitelji.

Slika 31. Moja obitelj (5 godina, M)

Autor sljedećeg crteža je šestogodišnji dječak koji je izjavio „Moje seke su male“. Iz crteža je vidljivo kako sebe crta na prvome mjestu, zatim svoga oca, pa majku i potom dvije male sestre. Naime, iz navedenog je vidljivo da je dječak više povezan s ocem ili možda više vremena provodi s njim jer je majka više uz male sestre. Linije su malo deblje što bi značilo da nije nešto sramežljiv već da je energičan. Također, svi su likovi dosta blizu jedan drugome, ali može se zamijetiti da ocu nije nacrtao usta (pretpostavka: zaboravio je).

Slika 32. Moja obitelj (6 godina, M)

Ukoliko se usporede svi prethodno prikazani crteži vidljivi su napreci u linijama, oblicima i rasporedu osoba sukladno dobi djece. Također, vidljiva je individualnost i specifičnost svakog djeteta te, dok je neke crteže moguće vrlo jednostavno protumačiti, kod nekih to nije slučaj.

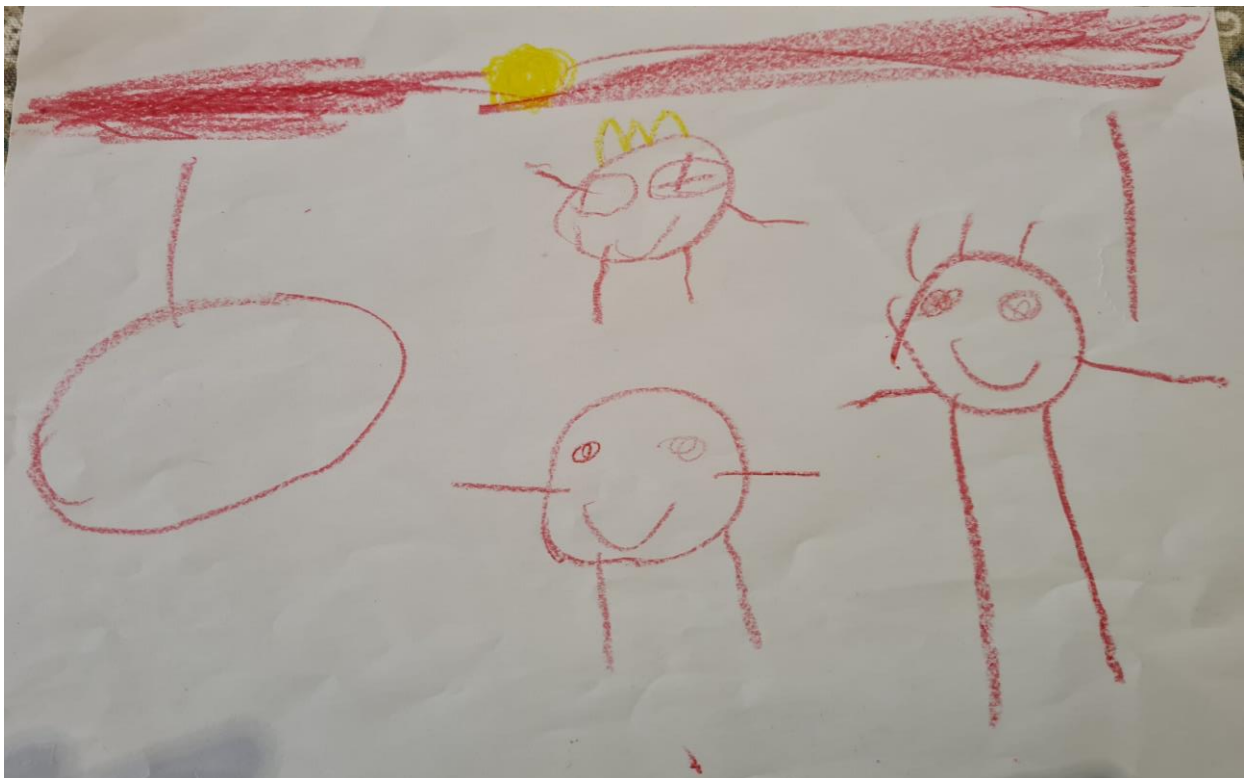
Sljedeći je zadatak za djecu bio prikaz najljepšeg dana s njihovom obitelji, i to koristeći masne boje (pastele). Prvo je crtež trogodišnje djevojčice.

Slika 33. Najljepši dan s mojom obitelji (3 godine, Ž)

Za ovaj se crtež može reći da je vrlo jednostavan što se nekako i očekuje kod djeteta te dobi. Naime, djevojčica je prikazala svoju šesteročlanu obitelj u kojoj se neki članovi drže za ruke i smiju se na jedan sunčan dan. Veliki je dio papira prazan, popunjen je samo njen donji dio. Osim toga, vidljivo je kako su roditelji nacrtani kao veliki, a četvero djece maleni s tim da je jedno dijete veće od ostalih (pretpostavka da je to djevojčica). Svi su likovi nacrtani plavom bojom iz čega se može iščitati da je Sara osjetljivija i nježnija.

Slika 34. Najljepši dan s mojom obitelji (4 godine, M)

Iz ovog crteža vidljiva tročlana obitelj – u sredini se nalazi dječak, iznad sebe je nacrtao majku, a desno od sebe svog oca. Svi su troje nasmijani, a dječak je sve nacrtao crvenom bojom iz čega se može iščitati da je siguran u sebe. Na crtežu su vidljivi nebo i sunce, ali i lik pokraj za koji se ne može točno otkriti što bi trebao predstavljati.

Slika 35. Najljepši dan s mojom obitelji (5 godina, M)

Crtež ovog dječaka obiluje bojama i posve ispunjava papir. Ipak, nije jednostavno otkriti što je sve nacrtano. Međutim, vidljiva je kuća (crvene boje), sunce (žute boje), drvo (smeđe i zelene boje), šator (crvene, crne i smeđe boje) te obrisi ljudi. Sve naslikano je pomalo neuredno obojano, ali ima mnogo detalja što je zaista pohvalno.

Slika 36. Najljepši dan s mojom obitelji (5 godine, Ž)

Iz crteža djevojčice vidljive su radost i živahnost kao i mnoštvo detalja. Naime, djevojčica je nacrtala sebe, sestru, majku i oca kako se međusobno drže za ruke. Iznad njih se nalaze nebo i sunce, ali u isto vrijeme pada i kiša. Također, vidljiva su dva velika srca i nekoliko balona što pokazuje da je djevojčica najsretnija sa svojom obitelji u takvom okruženju.

Slika 37. Najljepši dan s mojom obitelji (5 godina, Ž)

Kao i s flomasterima, djevojčica i s pastelama na potpuno isti način crta svoju obitelj s tim da sada dodaje srca ružičaste boje. Također, iako je mogla, nije se odlučila na bojanje npr. odjeće članova svojih obitelji već ih je ostavila praznima, nebojanima. Većina je srca velika i vrlo su uredno nacrtana i obojana.

Slika 38. Najljepši dan s mojom obitelji (5 godina, M)

Iz ovog je crteža vidljivo kako je ovom petogodišnjem dječaku najljepši dan proveden s obitelji kad su svi na okupu, i to igrajući razne igre poput stolnog nogometa. Vidljivo je da su s lijeve strane dječakova sestra i majka, a s desne Gabriel i njegov otac. Svima njima su nacrtani osmijesi na licima te su vrlo bliski.

Sljedeći je crtež onaj dječaka koji ima šest godina koji je izjavio da mu je najljepši dan „kada mi mama da mobitel, a tata zaradi eure“. Vidljivo je da nema previše detalja i da je više od pola papira prazno – nacrtao je samo sebe i svoje roditelje, ništa ostalo. Također, sebe je nacrtao tik uz oca, a majku pomalo odvojenom od njih dvojice. Osim toga, svakog je člana obitelji obojao te nacrtao kao nasmijanoga, a „poštivao“ je i veličinu – otac najveći, majka malo manja i on najmanji.

Slika 39. Najljepši dan s mojom obitelji (6 godina, M)

Slika 40. Najljepši dan s mojom obitelji (6 godina, M)

Šestogodišnji dječak je nacrtao sebe i majku te izjavio: „Najljepši dan mi je kad mami dam cvijet“.

Vidljivo je da crtež nešto oskudniji, tj. linije i oblici su skroz jednostavni, nema nikakvih dodatnih detalja već samo nacrtani majka i sin te cvijet kraj majčine ruke. Likovi su nacrtani na sredini papira te je majka nacrtana jako velika, a Josip malen. Osim toga, korištena je crvena boja što bi moglo naslutiti kako je ovaj dječak dosta siguran u sebe.

Slika 41. Najljepši dan s mojom obitelji (6 godina, M)

Iako je analiza crteža subjektivna, tj. u oku promatrača, prvo što je zamjetno iz ovog crteža jest da je jako uredan, ako ne i najuredniji od svih dosada analiziranih. Naime, dječak je nacrtao sebe i svoju obitelj u prirodu, tj. na mostu, pokraj kuće. Linije i oblici su vrlo jasni te izražajni, neki su rubovi podebljani. Vidljivi su i more, sunce i drvo kao i trava. Svatko je od njih nasmijan te su vrlo bliski međusobno, posebno dječak i njegov otac. Također, kuća je nacrtana u jarkim bojama, sa svim glavnim elementima: krovom, prozorima i vratima što prikazuje da se dječak osjeća vrlo sigurno, sretno i voljeno u svojoj obitelji.

Slika 42. Najljepši dan s mojom obitelji (7 godina, M)

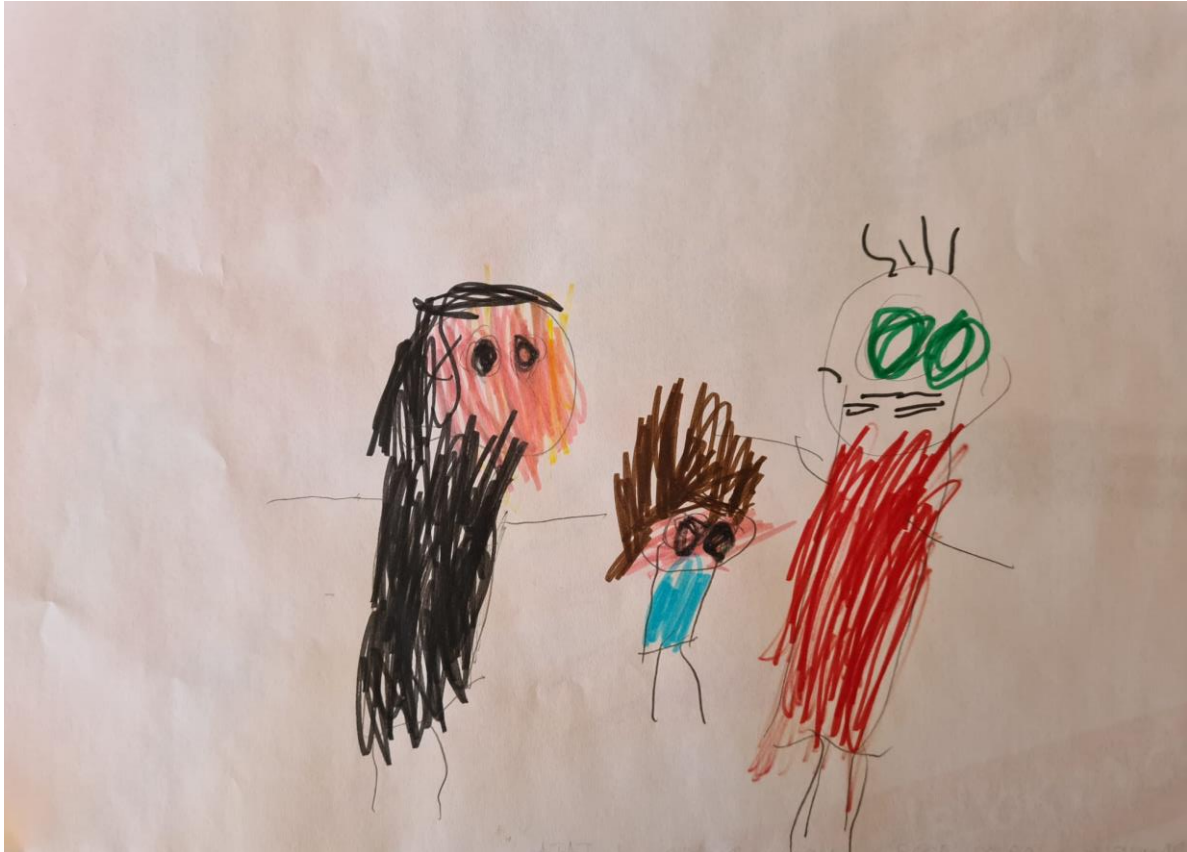

Sedmogodišnji dječak je nacrtao svoju četveročlanu obitelj na način da je on odvojen od ostatka obitelji. Također, sestra je sama s jedne strane kuće, a roditelji zajedno s druge strane kuće. Osim toga, prikazana je njihova kuća, drvo i sunce. Iako je crtež pomalo „neuredan“, tj. razbacan i nije moguće sve sa sigurnošću razaznati, pretpostavka je da su u zraku lopte. Dakle, dječak vjerojatno najviše uživa kada dan provodi sa svojom obitelji ispred svoje kuće (koja ima sve svoje glavne elemente zbog čega se može zaključiti da je sretan i zadovoljan) te se igraju loptom.

Dakle, analiza crteža može biti pokazatelj psihofizičkog razvoja djeteta, utjecaja okoline i njegovih odnosa s drugim ljudima. Iako postoje određene pretpostavke i načini tumačenja, nije moguće sa sigurnošću utvrditi značenja pojedinih boja ili motiva kao niti što oni predstavljaju za dijete. Međutim, ukoliko se razmotre svi prethodno prikazani crteži, može se generalno zaključiti kako se poneka djeca nalaze u fazi izražavanja složenim simbolima, a neka u fazi intelektualnog realizma. Upravo je (pretežno) svima njima nadraže crtati čovjeka kojega usavršavaju raznim detaljima te počinju i s prikazom očiju, ušiju, nosa, kose i udova. Dok neka djeca crtaju tijela u obliku kruga, druga ih crtaju u obliku trokuta ili pravokutnika. U ovoj dobi djeca crtaju ruke i noge kao linije, a kasnije dobivaju određenu debljinu. Može se reći da su svi ovi crteži „pozitivni“, tj. prikazuju pozitivne osjećaje radosti, ljubavi i povezanosti.

Tijekom istraživanja jedno je dijete naslikalo drugačiji crtež od svih ostalih. Naime, šestogodišnja djevojčica naslikala je svoju obitelj kako je prikazano na slici 43.

Slika 43. Prikaz traume od zlostavljanja u obitelji (6 godina, Ž)

Iz ovog je crteža vidljivo da je djevojčica nacrtala sebe (u sredini), tatu i mamu. Ono što se prvo mora zamijetiti jest da je mamu obojala u crno iz čega bi se dalo naslutiti da je mama ta koja vrši nasilje. Međutim, iz razgovora s djevojčicom saznalo se da nasilje u obitelji vrši tata, tj. on uvijek više na mamu i udara ju. Iz crteža je vidljivo je i da na licima nedostaju usta, a tata je obojan crvenom bojom što bi se moglo protumačiti kao da kod djevojčice stvara osjećaj uznemirenosti.

7. ZAKLJUČAK

Komunikacija djeteta s okolinom odvija se na raznolike načine, a jedan je od njih likovni jezik. Likovnom se kulturom kod djece razvija mašta, kreativnost i kritičko razmišljanje, ali različite sposobnosti. Djeca mlađe vrtićke dobi, točnije starosti od dvije do četiri godine, najčešće koriste linije, a u dobi od četiri do pet godina počinju crtati složenije simbole. U starosti pet i šest godina djeca počinju uočavati razlike između strana predmeta, a sa šest godina počinju pokazivati živost i zanimanje za pokret. Likovni je razvoj djeteta u njegovoj ranoj dobi vezan za njegove spoznajne procese, motorički razvoje, a ovisan je o tome koliko likovnog materijala dijete koristi. Likovni se razvoj djeteta odvija kroz sljedeće faze: fazu izražavanja primarnim simbolima, fazu izražavanja složenim simbolima, fazu intelektualnog realizma i fazu vizualnog realizma. Najniži stupanj likovnog razvoja predstavlja črčkanje trajanja od (otprilike) prve pa do treće godine djetetova života nakon čega slijedi stupanj razvoja u kojemu dijete koristi razne oblike i crte koji nešto i predstavljaju (simboli). Tijekom četvrte i pete godine dijete se počinje bogato likovno izražavati te počinje stvarati prve sastavljene simbole. Tijekom pete i šeste godine dijete sve više crta ono što mu je poznato o predmetima. Dijete se likovno razvija postepeno, ali i prema točnom redosljedu. Međutim, svako je dijete individualno i različito se razvija, ali i okolina ima različit utjecaj na svako pojedino dijete. Naime, kada dijete usavrši neku od faza, prelazi na sljedeću fazu što je vidljivo iz njegovih likovnih uradaka. Nije važno koliko pojedina faza traje već je važno da dijete prođe kroz svaku od faza.

U ovome su se radu prikazali i analizirali crteži djece vrtićke dobi koja su koristila crni flomaster i masne bojice (pastele) različitih boja. Nakon provedene analize, kod crteža s flomasterom, mogu se uočiti napreci u linijama, oblicima i rasporedu osoba u skladu s dobi djece. Osim toga, uočavaju se individualnost i specifičnost svakog djeteta zbog čega je neke crteže moguće jednostavno, a druge, pak, teško, a neke i nemoguće, protumačiti. Što se tiče crteža s masnim bojicama, generalno se može zaključiti da, iako se poneka djeca nalaze u fazi izražavanja složenim simbolima, većina je njih ipak u fazi intelektualnog realizma. Iz svega se može izvući zaključak da je potrebno pratiti i analizirati dječje crteže jer upućuju na njihove osjećaje i stanja o kojima se jednostavno radije izražavaju likovno, mogu biti pozitivni, lijepi, ali nije lako uvijek sve artikulirati riječima. Upravo se zato analizi dječjeg crteža pridaje velika pažnja jer može biti velika pomoć za otkrivanje eventualnih problema kod djeteta, ali i općenito, zato jer crteži, bez obzira na to kakve emocije i iskustva prikazuju, ravnopravni su s verbalnim izražavanjem kao način komunikacije kod djece.

LITERATURA

1. Alfirević, I., Šentija, J. (2003). *Veliki školski leksikon*. Zagreb: Školska knjiga
2. Belamarić, D. (1987). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga
3. Bilić, V., Balić-Šimrak, A., Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje. *Dijete, vrtić, obitelj*, 18 (68), 3-5.
4. Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež: priručnik za odgajatelje i nastavnike*. Zagreb: Školska knjiga
5. Brajčić, M., Kuščević, D., Katić, A. (2011). *Dijete i umjetničko djelo - Jackson Pollock u dječjem vrtiću*. U: Šimrak, B. A. *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju*. Zbornik umjetničko znanstvenih skupova, 2009/2011, Zagreb: ECNSI Europski centar za sustavna i napredna istraživanja. Učiteljski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 111- 119.
6. Dječji vrtić Cvrčak Virovitica, dostupno na: <https://www.cvrcakvt.hr/likovne-aktivnosti-u-skupinama-masnice-i-iskrice/1351/> (pristup: 10.12.2022.)
7. Dječji vrtić Sušak, dostupno na: <https://susak.rivrtici.hr/likovni-radovi-djece> (pristup: 11.12.2022.)
8. Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje: metodički priručnik*. Zagreb: Educa
9. Herceg, L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). *Metodika likovne kulture u djece rane i predškolske dobi*. Zagreb: ALFA
10. Horvat, L., Magajna, L. (1987). *Razvojna psihologija*. Ljubljana: DZS
11. Huzjak, M. (2008). *Učimo gledati 1-4: priručnik likovne kulture za nastavnike razredne nastave*. Zagreb: Školska knjiga.
12. Kondić, Lj., Dulčić, A. (2009). *Slika i crtež u psihoterapiji djece*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
13. Mendeš, B., Ivon, H., Pivac, D. (2012). Umjetnički poticaji kroz proces odgoja i obrazovanja. *Magistra Iadertina*, 111-122.
14. Milić, S. (2007). Razvoj kreativnog kurikuluma. *Metodički ogledi*, 14(2), 67-82.
15. Ružić, B. (1959). *Djeca crtaju: priručnik za učitelje, nastavnike likovnog odgoja i roditelje*. Zagreb: Školska knjiga.
16. Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolskoj dobi*. Zagreb: Tehnička knjiga.
17. Šablone, dostupno na: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/sablone.htm> (pristup: 20.12.2022.)

18. Šarančić, S. (2014). Dobrobiti likovnog stvaralaštva. *Napredak: časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 154(1-2), 91-104.
19. Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost*. Zagreb: Veble commerce
20. Šparavec, J. (2018). *Drvo ili mjesec*. Zagreb: Ostvarenje
21. Tomašević Dančević, M. (2005). *Kako nacrtati osjećaj?: likovna terapija i (s)likovni dnevnik kao samopomoć*. Zagreb: Profil international.
22. Vidović, V. (2015). Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo između djeteta i odrasloga. *Dijete vrtić obitelj*, Vol. 16-17, 22-23.
23. Vukšinić, M. (2007). Prostor u dječjem likovnom izražavanju. *Metodički obzori*, 2(2007)1 (3), 115-140.

POPIS ILUSTRACIJA

Popis slika

Slika	Stranica
I. Likovna aktivnost kod djece vrtićke dobi	4
II. Likovno izražavanje djece	8
III. Slučajni likovni izraz (izradilo dijete u dobi od 2 godine)	10
IV. Kontrolirano risanje (izradilo dijete u dobi od 3,5 godine)	11
V. Pri djetetov crtež čovjeka (izradilo dijete u dobi od 3,5 godine)	12
VI. Dječji crtež kuća i ulice (izradilo dijete u dobi od 4 godine)	12
VII. Crtež tate i trudne mame (izradilo dijete u dobi od 4 godine)	13
VIII. Crtež mame i djevojčice s češljem (izradilo dijete u dobi od 4,5 godine)	14
IX. Crtež čovjeka i ptica (izradilo dijete u dobi od 5 godina)	15
X. Crtež kuće (izradilo dijete u dobi od 5,5 godina)	16
XI. Crtež pokreta (izradilo dijete u dobi od 8 godina)	16
XII. Crtež prometa i policajca (izradilo dijete u dobi od 5 godina)	17
XIII. Crtež obitelji za stolom (izradilo dijete u dobi od 8 godina)	17
XIV. Crtež kuća u nizu (izradilo dijete u dobi od 8 godina)	18
XV. Crtež ulice (izradilo dijete u dobi od 7 godina)	18
XVI. Obrnuta perspektiva - crtež stola (izradilo dijete u dobi od 7 godina)	19
XVII. Crtež obitelji za stolom (izradilo dijete u dobi od 6 godina)	19
XVIII. Štetna šablona u crtanju	23
XIX. Pozitivna šablona u crtanju	23
XX. Dječji crtež - garderoba	25
XXI. Dječji crtež kretanja u igri vlakom	25
XXII. Crtež djeteta – korištenje uglatih oblika	26
XXIII. Moja obitelj (Toni – 3,6 godina, M)	31
XXIV. Moja obitelj (Fran – 4,6 godina, M)	32
XXV. Moja obitelj (Lucija – 5,1 godina, Ž)	33
XXVI. Moja obitelj (Nika – 5,2 godine, Ž)	33
XXVII. Moja obitelj (Mila – 5,2 godina, Ž)	34
XXVIII. Moja obitelj (Greta - 5,4 godina, Ž)	35
XXIX. Moja obitelj (Mauro - 5,4 godina, M)	35
XXX. Moja obitelj (Gabriel – 5,5 godina, M)	36
	50

XXXI. Moja obitelj (Mihael – 5,8 godina, M)	37
XXXII. Moja obitelj (Luka – 6,3 godine, M)	38
XXXIII. Najljepši dan s mojom obitelji (Sara – 3,5 godine, Ž)	38
XXXIV. Najljepši dan s mojom obitelji (Fran – 4,6 godine, M)	40
XXXV. Najljepši dan s mojom obitelji (Milan - 5 godina, M)	40
XXXVI. Najljepši dan s mojom obitelji (Nika - 5,2 godina, Ž)	40
XXXVII. Najljepši dan s mojom obitelji (Greta – 5,4 godina, Ž)	41
XXXVIII. Najljepši dan s mojom obitelji (Gabriel – 5,5 godina, M)	4242
XXXIX. Najljepši dan s mojom obitelji (Ivan - 6 godina, M)	43
XXXX. Najljepši dan s mojom obitelji (Josip - 6 godina, M)	43
XXXXI. Najljepši dan s mojom obitelji (Tonči – 6,5 godina, M)	44
XXXXII. Najljepši dan s mojom obitelji (Toni - 7 godina, M)	45
XXXXIII. Prikaz traume od zlostavljanja u obitelji (Darija – 6 godina, Ž)	46

Prilozi

Prilog 1. Izvori slika

Slika 1. Likovna aktivnost kod djece vrtićke dobi, Izvor: Dječji vrtić Cvrčak Virovitica, dostupno na: <https://www.cvrcakvt.hr/likovne-aktivnosti-u-skupinama-masnice-i-iskrice/1351/> (pristup: 10.12.2022.)

Slika 2. Likovno izražavanje djece, Izvor: Dječji vrtić Sušak, dostupno na: <https://susak.rivrtici.hr/likovni-radovi-djece> (pristup: 11.12.2022.)

Slika 3. Slučajni likovni izraz (izradilo dijete u dobi od 2 godine), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 36.

Slika 4. Kontrolirano risanje (izradilo dijete u dobi od 3,5 godine), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 37.

Slika 5. Prvi djetetov crtež čovjeka (izradilo dijete u dobi od 3,5 godine), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 38.

Slika 6. Dječji crtež kuća i ulice (izradilo dijete u dobi od 4 godine), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 40.

Slika 7. Crtež tate i trudne mame (izradilo dijete u dobi od 4 godine), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 44.

Slika 8. Crtež mame i djevojčice s češljem (izradilo dijete u dobi od 4,5 godine), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 40.

Slika 9. Crtež čovjeka i ptica (izradilo dijete u dobi od 5 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 42.

Slika 10. Crtež kuće (izradilo dijete u dobi od 5,5 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 45.

Slika 11. Crtež pokreta (izradilo dijete u dobi od 8 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 46.

Slika 12. Crtež prometa i policajca (izradilo dijete u dobi od 5 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 49.

Slika 13. Crtež obitelji za stolom (izradilo dijete u dobi od 8 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 53.

Slika 14. Crtež kuća u nizu (izradilo dijete u dobi od 8 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 55.

Slika 15. Crtež ulice (izradilo dijete u dobi od 7 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 57.

Slika 16. Obrnuta perspektiva - crtež stola (izradilo dijete u dobi od 7 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 59.

Slika 17. Crtež obitelji za stolom (izradilo dijete u dobi od 6 godina), Izvor: Grgurić i Jakubin, 1996, str. 61.

Slika 18. Štetna šablona u crtanju, Izvor: Huzjak, 2008, str. 38.

Slika 19. Pozitivna šablona u crtanju, Izvor: Šablone, dostupno na: <http://likovna-kultura.ufzg.unizg.hr/sablone.htm> (pristup: 20.12.2022.)

Slika 20. Dječji crtež – garderoba, Izvor: Alfirević i Šentija, 2003., str. 16.

Slika 21. Dječji crtež kretanja u igri vlakom, Izvor: Belamarić, 1987, str. 29.

Slika 22. Crtež djeteta – korištenje uglatih oblika, Izvor: Belamarić, 1987, str. 31.

Slika 23. Moja obitelj (3 godine, M), Izvor: privatna galerija

Slika 24. Moja obitelj (4 godine, M), Izvor: privatna galerija

Slika 25. Moja obitelj (5 godina, Ž), Izvor: privatna galerija

Slika 26. Moja obitelj (5 godina, Ž), Izvor: privatna galerija

Slika 27. Moja obitelj (5 godina, Ž), Izvor: privatna galerija

Slika 28. Moja obitelj (5 godina, Ž), Izvor: privatna galerija

Slika 29. Moja obitelj (5 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 30. Moja obitelj (5 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 31. Moja obitelj (5 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 32. Moja obitelj (6 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 33. Najljepši dan s mojom obitelji (3 godine, Ž), Izvor: privatna galerija

Slika 34. Najljepši dan s mojom obitelji (4 godine, M), Izvor: privatna galerija

Slika 35. Najljepši dan s mojom obitelji (5 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 36. Najljepši dan s mojom obitelji (5 godina, Ž), Izvor: privatna galerija

Slika 37. Najljepši dan s mojom obitelji (5 godina, Ž), Izvor: privatna galerija

Slika 38. Najljepši dan s mojom obitelji (5 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 39. Najljepši dan s mojom obitelji (6 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 40. Najljepši dan s mojom obitelji (6 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 41. Najljepši dan s mojom obitelji (6 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 42. Najljepši dan s mojom obitelji (7 godina, M), Izvor: privatna galerija

Slika 43. Prikaz traume od zlostavljanja u obitelji (6 godina, Ž), Izvor: privatna galerija